

Міністерство освіти і науки України

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

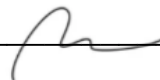
Навчально-науковий інститут соціальних і гуманітарних наук

Кафедра історії та археології

Піхтерьов Євген Сергійович

**ВИВЧЕННЯ УЧНЯМИ 11 КЛАСІВ ДІЯЛЬНОСТІ НАТО ЯК ГАРАНТА
ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ В ПОСТЫПОЛЯРНУ
ДОБУ У МЕЖАХ ОСВОЄННЯ ТЕМИ «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.»**

Кваліфікаційна робота
за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія)

Особистий підпис - _____

Науковий керівник - _____ доктор історичних наук,
професор Ігор МИХАЛЬСЬКИЙ

Завідувач кафедри - _____ доктор історичних наук,
професор Олександр НАБОКА

Полтава – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТРАТЕГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАТО НАПРИКІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ. ТА ДЖЕРЕЛЬНО- ІСТОРІОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Джерельна база та історіографія дослідження.....	8
1.2. Місце проблематики НАТО та його військових операцій у змісті шкільної історичної освіти.....	13
1.3. Еволюція стратегічних концепцій НАТО наприкінці XX – на початку XXI ст.....	18
РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ НАТО НА БАЛКАНАХ, В АФГАНІСТАНІ ТА ЛІВІЇ.....	24
2.1. Військові операції НАТО на Балканах.....	24
2.2. Військова операція НАТО в Афганістані	31
2.3. Лівійська криза та військова операція НАТО 2011 р.....	35
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАТО НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В 11 КЛАСІ.....	43
3.1. Методичні засади та розробки уроків з теми діяльності НАТО на початку XXI ст.....	43
3.2. Формування в учнів умінь аналізувати міжнародні конфлікти та військово-політичні рішення на прикладі операцій НАТО.....	57
3.3. Значення вивчення діяльності НАТО для розуміння новітньої історії України та сучасних міжнародних відносин.....	63
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Після завершення холодної війни міжнародна система безпеки зазнала істотних змін, що зумовило необхідність переосмислення ролі та завдань Північноатлантичного альянсу. Втрата колишнього стратегічного протистояння між НАТО і СРСР поставила перед Альянсом питання щодо його подальшого призначення, характеру загроз та способів реагування на кризові ситуації. Упродовж 1990-х – 2000-х рр. НАТО поступово розширювало сферу практичної діяльності, переходячи від переважної орієнтації на колективну оборону до ширшого залучення до врегулювання міжнародних криз і конфліктів.

Важливим показником цієї трансформації стали військові операції Альянсу. Досвід Балкан, Афганістану та Лівії дає змогу простежити різні етапи розвитку підходів НАТО до кризового реагування, застосування військової сили та взаємодії з іншими міжнародними суб'єктами. Особливе значення має аналіз стратегічних концепцій 1991 та 1999 рр., оскільки саме вони відображають зміни у визначенні завдань Альянсу та його бачення безпекового середовища. НАТО характеризує період після завершення холодної війни як час переходу до ширшого розуміння безпеки, що поєднувало колективну оборону, кризове управління, партнерство та міжнародне співробітництво.

Актуальність дослідження посилюється й освітнім значенням цієї проблематики. Вивчення діяльності НАТО в курсі всесвітньої історії 11 класу дає можливість розглядати події новітньої історії не ізольовано, а в контексті трансформації міжнародних відносин, регіональних конфліктів і формування сучасної системи безпеки. Такий підхід відповідає завданню сучасної історичної освіти не лише передавати учням фактичні знання, а й формувати вміння аналізувати історичні події, зіставляти різні позиції, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та оцінювати наслідки політичних і військових рішень. Нормативна база загальної середньої освіти

України орієнтує освітній процес на формування ключових і предметних компетентностей та результатів навчання.

Окремого значення тема набуває для української історичної освіти. Досвід діяльності НАТО на Балканах, в Афганістані та Лівії дозволяє учням краще зрозуміти особливості сучасних міжнародних конфліктів, механізми колективної безпеки та роль міжнародних організацій у реагуванні на кризи. Водночас вивчення цієї проблематики створює основу для осмислення місця України в європейському та євроатлантичному безпековому просторі. Тому звернення до діяльності НАТО є доцільним не лише з погляду засвоєння конкретного історичного матеріалу, а й у контексті формування в учнів цілісного уявлення про сучасний світ.

Мета дослідження – визначити та обґрунтувати методичні засади вивчення учнями 11 класу діяльності НАТО в постбіполярну добу на основі аналізу стратегічної трансформації Альянсу та його військових операцій.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

- охарактеризувати джерельну базу, історіографію та місце проблематики НАТО у змісті шкільної історичної освіти;
- проаналізувати стратегічну трансформацію НАТО та його військові операції на Балканах, в Афганістані й Лівії;
- визначити на основі аналізу навчальної програми та підручників методичні можливості й проблеми вивчення цієї теми в 11 класі;
- обґрунтувати й розробити систему навчальних матеріалів, спрямованих на формування в учнів умінь аналізувати міжнародні конфлікти та військово-політичні рішення.

Об'єктом дослідження є процес навчання всесвітньої історії учнів 11 класу в контексті вивчення міжнародних відносин кінця XX – початку XXI ст.

Предмет дослідження становлять зміст, методи, прийоми та засоби вивчення учнями 11 класу стратегічної трансформації та військової діяльності НАТО на Балканах, в Афганістані й Лівії.

Хронологічні межі охоплюють період від початку 1990-х рр., коли після завершення холодної війни розпочалася суттєва трансформація стратегічних засад діяльності НАТО, до 2012 р. Нижня межа пов'язана з розробленням і прийняттям нової стратегічної концепції Альянсу 1991 р., яка відобразила зміну міжнародного безпекового середовища. Верхня межа пов'язана з рішеннями Чиказького саміту НАТО 2012 р., які визначили подальші параметри завершення перехідного процесу в Афганістані та дозволяють простежити основні результати трансформації військової діяльності Альянсу в досліджуваний період.

Територіальні межі визначаються географією основних військових операцій НАТО, розглянутих у роботі, а саме Балканським півостровом, територією Афганістану та Лівії, а також ширшим євроатлантичним простором, у межах якого формувалися стратегічні рішення Альянсу.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, системності та причинно-наслідкового аналізу. Для розкриття теми використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Зокрема, аналіз і синтез дали змогу опрацювати нормативні документи, стратегічні концепції та наукові праці; історико-хронологічний метод використано для послідовного розгляду трансформації НАТО та розвитку його військових операцій; порівняльно-історичний метод – для зіставлення особливостей діяльності Альянсу в різних регіонах; системний підхід – для розгляду військових операцій у зв'язку зі змінами міжнародного безпекового середовища. У методичній частині застосовано компетентнісний та діяльнісний підходи до організації навчання історії. Для визначення методичних можливостей вивчення теми застосовано змістово-методичний аналіз навчальної програми та підручників з всесвітньої історії для 11 класу,

а також педагогічне моделювання під час розроблення системи навчальних матеріалів.

Джерельну базу дослідження становлять офіційні документи НАТО, передусім стратегічні концепції Альянсу, декларації та матеріали самітів, документи міжнародних організацій, нормативні документи у сфері освіти України, навчальні програми та підручники з всесвітньої історії для 11 класу. Особливе значення мають стратегічні концепції НАТО 1991 та 1999 рр., які дають можливість простежити послідовну зміну стратегічних пріоритетів Альянсу.

Історіографічну основу становлять праці українських та зарубіжних дослідників, присвячені історії НАТО, трансформації євроатлантичної системи безпеки, військовим операціям Альянсу, проблемам міжнародних конфліктів та сучасним міжнародним відносинам. Методичну основу роботи доповнюють нормативні документи у сфері освіти, навчальна програма та підручники з всесвітньої історії для 11 класу, аналіз яких використано для визначення можливостей методичного опрацювання теми.

Наукова новизна роботи полягає у поєднанні історичного та методичного аспектів дослідження діяльності НАТО. У роботі систематизовано основні етапи стратегічної трансформації Альянсу, узагальнено особливості його військових операцій на Балканах, в Афганістані та Лівії та запропоновано методичні підходи до використання цього матеріалу під час вивчення всесвітньої історії в 11 класі. Практичне значення має розроблення уроків і рекомендацій, які можуть бути використані вчителями під час опрацювання тем новітньої історії та сучасних міжнародних відносин.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання його результатів у навчальному процесі закладів загальної середньої освіти. Запропоновані методичні розробки, завдання та рекомендації можуть бути використані під час уроків всесвітньої історії в 11 класі, факультативних занять, тематичного узагальнення та самостійної

роботи учнів. Матеріали дослідження також можуть бути корисними студентам педагогічних спеціальностей під час підготовки до педагогічної практики та майбутньої професійної діяльності.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг – 80 сторінок, основного тексту – 74 сторінки. Список використаних джерел і літератури – 6 сторінок (52 позиції).

РОЗДІЛ 1

СТРАТЕГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАТО НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ТА ДЖЕРЕЛЬНО-ІСТОРІОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база та історіографія дослідження

Дослідження діяльності Північноатлантичного альянсу наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. потребує комплексного використання різних за походженням і характером джерел. Це зумовлено багатовимірністю проблеми, яка охоплює не лише військово-політичну діяльність НАТО, а й трансформацію його стратегічних пріоритетів, взаємодію з міжнародними організаціями та окремими державами, участь у врегулюванні міжнародних конфліктів. Для цієї роботи важливими є також джерела, що дають змогу визначити можливості включення відповідної проблематики до змісту шкільної історичної освіти.

Джерельну базу дослідження можна умовно поділити на кілька груп. Першу становлять установчі та стратегічні документи НАТО, які безпосередньо відображають принципи функціонування Альянсу та зміни його стратегічних орієнтирів. До цієї групи належать Північноатлантичний договір 1949 р. [33], Угода про статус Організації Північноатлантичного договору, національних представників і міжнародного персоналу 1951 р. [17], а також стратегічні документи Альянсу 1991 і 1999 рр. [10; 18]. Особливе значення для дослідження має Нова стратегічна концепція Альянсу, прийнята на засіданні Північноатлантичної ради в Римі 7–8 листопада 1991 р. [10]. Її положення дають можливість простежити реакцію НАТО на докорінні зміни міжнародного середовища після завершення холодної війни. Важливим джерелом є також Стратегічна концепція 1999 р., яка відображає подальше розширення завдань Альянсу та зміну підходів до забезпечення безпеки [18].

Окрему групу становлять офіційні інформаційні та довідкові видання НАТО. «Довідник НАТО» 2001 р. систематизує інформацію про структуру, принципи діяльності та основні напрями роботи Альянсу [8], тоді як видання 2006 р. дає змогу простежити подальші зміни у функціонуванні організації [9]. Доповнює цю групу видання «Операції НАТО», у якому узагальнено інформацію про практичну діяльність Альянсу [11]. Ці матеріали мають особливу цінність для реконструкції офіційної позиції НАТО, водночас їх доцільно розглядати критично, враховуючи їхній інституційний характер.

Важливим компонентом джерельної бази є документи Організації Об'єднаних Націй, що дозволяють розглядати військову діяльність НАТО в ширшому контексті міжнародно-правових механізмів. До них належать Статут ООН [19], резолюції Ради Безпеки ООН № 1368 від 12 вересня 2001 р. [13], № 1373 від 28 вересня 2001 р. [14], № 1378 від 14 листопада 2001 р. [15] та № 1386 від 20 грудня 2001 р. [16]. Для дослідження афганського напрямку особливе значення мають також домовленості щодо тимчасового устрою Афганістану та створення міжнародних сил безпеки [20; 21], а також резолюція Ради Безпеки ООН № 1510 від 13 жовтня 2003 р., яка стосувалася розширення Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані [25].

Значну частину джерельної бази становлять документи, безпосередньо пов'язані з діяльністю НАТО в Афганістані. Серед них важливе місце посідає Декларація НАТО та уряду Ісламської Республіки Афганістан про довгострокове партнерство, підписана на Лісабонському саміті 20 листопада 2010 р. [24], а також Чиказька декларація щодо Афганістану від 21 травня 2012 р. [29]. Для розуміння міжнародного контексту врегулювання афганської проблеми використано також документи Лондонської конференції 2010 р. [32]. Ці матеріали дають можливість простежити поступовий перехід від безпосередньої військової участі до підготовки завершення операції та передачі відповідальності афганським інституціям. До джерельної бази належать і документи, що характеризують відносини НАТО з Російською Федерацією. Зокрема, Основоположний акт про взаємні

відносини, співробітництво і безпеку між НАТО та Російською Федерацією 1997 р. [12] та Спільна заява Ради НАТО–Росія за підсумками Лісабонського саміту 2010 р. [37]. Їх використання дозволяє врахувати один із важливих напрямів міжнародної діяльності Альянсу після завершення холодної війни та показати зміни у характері європейської системи безпеки.

Другу важливу складову джерельної бази становлять нормативні документи України у сфері освіти. Конституція України закріплює право громадян на освіту [1], тоді як закони України «Про освіту» [30] та «Про повну загальну середню освіту» [31] визначають основні засади організації освітнього процесу та функціонування системи загальної середньої освіти. Для визначення місця теми НАТО в шкільному курсі історії важливими є Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [2], Державний стандарт повної загальної середньої освіти [3], типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти III ступеня [4; 5], а також накази МОН щодо навчальних програм [7; 35; 36]. Безпосереднє значення для дослідження має навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи» [34], яка визначає зміст відповідної освітньої галузі та дає підстави для розгляду діяльності НАТО в контексті вивчення новітньої історії.

Таким чином, джерельна база дослідження поєднує офіційні документи НАТО, матеріали ООН, міжнародно-правові акти, довідкові видання Альянсу, нормативні документи України у сфері освіти та навчально-методичні матеріали. Таке поєднання дозволяє розглядати діяльність НАТО одночасно як історичний і політико-міжнародний процес та визначати можливості його педагогічної інтерпретації.

Історіографія проблеми представлена працями, присвяченими передусім стратегічному розвитку НАТО, міжнародній безпеці, відносинам Альянсу з іншими державами та окремим військовим операціям.

Важливе місце посідають праці, присвячені еволюції стратегічних засад НАТО. В. С. Котляр досліджує зміни стратегічної доктрини Альянсу,

звертаючи увагу на трансформацію його стратегічних підходів у нових міжнародних умовах [41]. У монографії «Міжнародне право та сучасні стратегічні концепції США і НАТО» автор розглядає стратегічні концепції Альянсу крізь призму міжнародно-правових і політичних аспектів [42]. Ці праці є важливими для теоретичного осмислення переходу НАТО від моделі, сформованої в умовах холодної війни, до нових підходів у сфері міжнародної безпеки. Проблематика міжнародної безпеки представлена також працею Б. Пядишева «Військові аспекти міжнародної безпеки», у якій розглядається військовий вимір системи міжнародної безпеки [49]. Для дослідження важливими є також матеріали, присвячені розширенню НАТО та його ролі в європейському безпековому просторі [8; 9]. Окремий напрям становлять українські видання, присвячені відносинам України з Альянсом. Видання «Окремі аспекти відносин Україна–НАТО: коротко про головне» містить систематизовану інформацію про основні напрями взаємодії України та НАТО [46], а праця О. Палія «Навіщо Україні НАТО?» розглядає питання значення Альянсу для України [47]. Ці роботи важливі для формування українського контексту дослідження.

Значний масив історіографії присвячено військовій операції НАТО в Афганістані. У наукових та аналітичних публікаціях розглядаються різні аспекти перебігу операції, проблеми стабілізації країни, підготовки афганських сил та перспектив завершення міжнародної військової присутності. Зокрема, А. Г. Кордесман аналізував можливість успішного переходу до нового етапу розвитку Афганістану в 2012–2014 рр., звертаючи увагу на проблеми безпеки та інституційної спроможності країни [23]. М. С. Індік, К. Лібертаал та М. Е. О'Генлон розглядали афганський напрям у контексті зовнішньої політики адміністрації Б. Обама [27]. Загальну характеристику історії, структури, трансформації та основних напрямів діяльності НАТО подано також у навчальному посібнику С. В. Федонюка, В. Й. Лажніка, А. А. Моренчука та Н. І. Романюк [45].

Для розуміння суспільного сприйняття війни важливими є публікації американської преси. Зокрема, матеріал Дж. Коена висвітлює результати опитування щодо сприйняття американським суспільством підтримки війни в Афганістані [22], а публікація Г. Джаффе та К. Сіффа звертає увагу на проблеми підготовки нових афганських військовослужбовців [26]. Використання таких матеріалів дає можливість доповнити аналіз офіційних документів оцінками та суспільними реакціями, пов'язаними з перебігом операції.

Окремий напрям історіографії становлять дослідження лівійської кризи та військової операції 2011 р. І. Даалдер і Дж. Ставрідіс аналізують перебіг операції НАТО, особливості взаємодії союзників та розподілу військового навантаження [40]. Р. Тхакур розглядає лівійське втручання в контексті принципу «обов'язку захищати» та дискусії щодо меж міжнародного мандата [50]. О. Шмітт досліджує французьку стратегію під час операції та роль Франції у формуванні коаліційного підходу [51]. Ці праці дають можливість розглянути лівійський досвід із військово-стратегічної, політичної та міжнародно-правової перспектив.

Окремі видання мають навчально-інформаційний характер. Підручники з всесвітньої історії для 11 класу О. В. Гісема та О. О. Мартинюка [38; 39], Т. В. Ладиченко [43], Т. В. Ладиченко та Ю. І. Заблоцького [44], П. Б. Полянського [48], І. Я. Щупака [52] дають можливість простежити, як діяльність НАТО та пов'язані з нею події представлені в сучасному шкільному курсі всесвітньої історії. Для цієї роботи вони мають подвійне значення: з одного боку, є джерелом інформації про освітню інтерпретацію проблематики, а з іншого – матеріалом для визначення можливостей її подальшого методичного опрацювання.

Отже, наявна історіографія дозволяє дослідити основні напрями діяльності НАТО наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., зокрема трансформацію стратегічних підходів Альянсу, розвиток системи міжнародної безпеки та перебіг окремих військових операцій. Водночас

переважна частина опрацьованих праць зосереджена на історико-політичному та військово-стратегічному аспектах проблеми. Поєднання історичного аналізу діяльності НАТО з питаннями її репрезентації та вивчення у шкільному курсі всесвітньої історії представлено значно меншою мірою. Саме це визначає доцільність комплексного розгляду проблеми в межах цієї роботи, де історичний матеріал є основою для його подальшої методичної адаптації до освітніх потреб учнів 11 класу.

Таким чином, опрацьована джерельна та історіографічна база створює достатні передумови для комплексного дослідження стратегічної трансформації НАТО та його військової діяльності на Балканах, в Афганістані й Лівії. Поєднання офіційних документів, міжнародно-правових матеріалів, наукових праць, аналітичних публікацій і шкільних підручників дає змогу не лише реконструювати основні етапи діяльності Альянсу, а й визначити підходи до її змістовного та методично виваженого представлення в курсі всесвітньої історії 11 класу.

1.2. Місце проблематики НАТО та його військових операцій у змісті шкільної історичної освіти

Вивчення діяльності Північноатлантичного альянсу в курсі всесвітньої історії 11 класу визначається загальними завданнями сучасної шкільної історичної освіти. Її зміст орієнтований не лише на засвоєння учнями системи історичних фактів, а й на формування цілісного уявлення про розвиток суспільства, взаємозв'язки між державами та народами, закономірності міжнародних відносин і причини виникнення політичних та військових конфліктів. Такий підхід відповідає загальним засадам функціонування системи загальної середньої освіти, яка передбачає формування в учнів компетентностей і здатності до свідомої громадянської активності [30; 31].

Нормативною основою визначення змісту історичної освіти є державні стандарти загальної середньої освіти. Державний стандарт базової і повної

загальної середньої освіти визначав загальні вимоги до змісту освіти та результатів навчання учнів старшої школи [2]. Подальше оновлення підходів до організації повної загальної середньої освіти відображене у Державному стандарті, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 [3]. Відповідно до цих документів історична освіта має забезпечувати не лише засвоєння предметних знань, а й розвиток здатності учнів аналізувати суспільні процеси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, оцінювати події та явища на основі різних джерел [2; 3].

Особливе значення для визначення місця теми НАТО має навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи», оновлена та рекомендована Міністерством освіти і науки України у 2022 р. [34]. Саме ця програма є безпосередньою основою організації навчання історії у 6–11 класах. Її оновлення було оформлено наказом МОН України від 3 серпня 2022 р. № 698 [7]. Таким чином, розгляд діяльності НАТО у шкільному курсі має здійснюватися не як окремої ізольованої теми, а як складової вивчення міжнародних відносин, політичних трансформацій та конфліктів новітньої доби [34].

Для 11 класу особливо важливим є період від завершення Другої світової війни до початку XXI ст., у межах якого учні вивчають становлення біполярної системи міжнародних відносин, холодну війну, її завершення, формування нового міжнародного порядку та основні тенденції розвитку світу після розпаду СРСР [34]. Саме в цьому історичному контексті діяльність НАТО набуває системного значення. Альянс виник як військово-політична організація держав Заходу, однак після завершення холодної війни його роль і завдання зазнали істотних змін. Тому вивчення НАТО дозволяє простежити не лише історію самої організації, а й трансформацію міжнародної системи загалом. Цей аспект особливо важливий для розуміння стратегічної трансформації НАТО. У 1990-х – на початку 2000-х рр. Альянс поступово розширював практичну сферу своєї діяльності. У навчальному процесі це дає можливість показати учням, що завершення холодної війни не

означало припинення міжнародних конфліктів або зникнення військово-політичних союзів. Навпаки, зміна характеру загроз спричинила перегляд завдань НАТО та пошук нових механізмів реагування на міжнародні кризи. Відповідні зміни відображені у стратегічних документах Альянсу 1991 та 1999 рр. [10; 18].

Зміст шкільної історичної освіти передбачає можливість розглядати діяльність НАТО через конкретні історичні події [34]. Найбільш показовими у цьому контексті є військові операції на Балканах, в Афганістані та Лівії. Їх вивчення дозволяє перейти від загальної характеристики міжнародної організації до аналізу конкретних історичних ситуацій, у яких приймалися військово-політичні рішення. Саме через конкретні приклади учні можуть простежити взаємозв'язок між політичними передумовами конфлікту, рішеннями міжнародних організацій, військовими діями та їхніми наслідками.

Певне місце проблематика НАТО займає і в сучасних підручниках з всесвітньої історії для 11 класу. Підручники О. Гісема та О. Мартинюка містять матеріали про міжнародні відносини та діяльність НАТО в контексті новітньої історії [38; 39]. Відповідні питання представлені також у підручниках Т. Ладиченко [43], Т. Ладиченко та Ю. Заблоцького [44], П. Полянського [48] та І. Щупака [52]. Незважаючи на відмінності у структурі та обсязі матеріалу, у цих виданнях діяльність Альянсу розглядається переважно в контексті трансформації міжнародних відносин після завершення холодної війни [38; 39; 43; 44; 48; 52].

Аналіз підручників показує, що НАТО в шкільному курсі виступає передусім як важливий суб'єкт міжнародних відносин, а не як самостійний об'єкт детального історичного дослідження [38; 39; 43; 44; 48; 52]. Такий підхід є цілком закономірним для шкільного курсу, оскільки його завданням є формування в учнів загального розуміння основних процесів новітньої історії. Водночас обмежений обсяг навчального часу не завжди дозволяє детально розглянути передумови, перебіг і наслідки окремих операцій

Альянсу. Це створює простір для методичного поглиблення відповідного матеріалу без порушення логіки навчальної програми.

Важливим є також те, що вивчення НАТО може бути органічно поєднане з темами, присвяченими міжнародній безпеці, регіональним конфліктам, діяльності міжнародних організацій та трансформації світового порядку. Наприклад, розгляд Балканських конфліктів дає можливість проаналізувати причини загострення міжетнічних і політичних суперечностей та міжнародне втручання. Афганська операція дозволяє розглянути проблему міжнародного тероризму, боротьби з ним та складності зовнішнього втручання у внутрішні процеси держави. Лівійська операція 2011 р. є показовою для розуміння міжнародної реакції на внутрішню кризу та співвідношення політичних і військових засобів її врегулювання.

Таке змістове наповнення створює значні можливості для компетентнісного навчання історії. Учні можуть працювати не лише з готовою інформацією підручника, а й з фрагментами стратегічних документів НАТО, резолюціями Ради Безпеки ООН, міжнародними угодами та іншими історичними джерелами [10; 13–16; 18; 20; 21; 25]. Робота з такими матеріалами дозволяє формувати навички критичного читання історичного документа, визначення його автора та мети, встановлення контексту створення, зіставлення різних позицій і формулювання аргументованих висновків. Особливо продуктивним є зіставлення документів НАТО з документами ООН. Наприклад, аналіз резолюцій Ради Безпеки ООН № 1368, 1373, 1378 та 1386 2001 р. [13–16] разом із документами, що стосуються діяльності міжнародних сил в Афганістані [20; 21; 25], дає можливість учням простежити, як міжнародно-правові рішення співвідносилися з практичними діями міжнародних сил. Така робота виходить за межі простого запам'ятовування дат і назв операцій та формує розуміння механізмів міжнародної взаємодії.

Вивчення діяльності НАТО також створює умови для формування в учнів уміння розглядати історичну подію з різних позицій. Військова

операція не може оцінюватися лише через факт її проведення. Учням доцільно пропонувати визначити її передумови, офіційно проголошені цілі, правові підстави, безпосередні результати та довгострокові наслідки. Такий підхід особливо важливий під час розгляду Балкан, Афганістану та Лівії, де військове втручання мало складні політичні та гуманітарні наслідки.

У цьому контексті важливим є формування історичного мислення, за якого учень не просто відтворює позицію певної сторони, а вмiє зіставити джерела та аргументи. Наприклад, офіційні матеріали НАТО [8; 9; 11] доцільно порівнювати з науковими та аналітичними публікаціями, у яких оцінюються результати окремих операцій [23; 27; 41; 42]. Така робота дозволяє продемонструвати, що історичні події можуть мати різні інтерпретації, а оцінка їхніх результатів потребує врахування контексту та різних груп джерел.

Окреме місце в цьому процесі посідає український контекст. Зміст історичної освіти має сприяти розумінню учнями місця України у системі міжнародних відносин. Відповідно, вивчення НАТО може бути пов'язане з питаннями європейської та євроатлантичної безпеки, а також з історією відносин України з Альянсом. Навчальне видання «Окремі аспекти відносин Україна–НАТО: коротко про головне» [46] та праця О. Палія [47] дають додатковий матеріал для розкриття цього аспекту. Водночас важливо уникати перенесення сучасних політичних оцінок безпосередньо на історичний матеріал. У шкільному курсі діяльність НАТО доцільно розглядати передусім як історичний процес, аналізуючи конкретні рішення та події у відповідному часовому контексті. Це особливо важливо під час роботи з проблемними питаннями, які можуть викликати різні оцінки. Учитель має створювати умови для аргументованого обговорення, спираючись на джерела, а не пропонувати учням наперед визначену оцінку.

Таким чином, проблематика НАТО посідає у змісті шкільної історичної освіти не окреме автономне місце, а включена до ширшого комплексу тем з новітньої історії, пов'язаних із міжнародними відносинами, трансформацією

світового порядку, регіональними конфліктами та міжнародною безпекою [34; 38; 39; 43; 44; 48; 52]. Водночас конкретизація цієї проблематики через аналіз військових операцій НАТО на Балканах, в Афганістані та Лівії створює значний методичний потенціал. Вона дозволяє поєднати засвоєння історичних знань із формуванням умінь працювати з джерелами, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, зіставляти позиції різних учасників міжнародних подій та аргументовано оцінювати їхні результати. Саме тому діяльність НАТО може розглядатися не лише як змістовий компонент курсу всесвітньої історії 11 класу, а і як зручний матеріал для розвитку історичного мислення та компетентностей учнів.

1.3. Еволюція стратегічних концепцій НАТО наприкінці XX – на початку XXI ст.

Після завершення Другої світової війни загострення відносин між Радянським Союзом і західними державами, поширення радянського політичного впливу на країни Центральної та Східної Європи, а також обмеження демократичних свобод і придушення опозиційних рухів сформували потребу у створенні спільного механізму безпеки західних держав. Результатом цього процесу стало підписання у Вашингтоні 4 квітня 1949 р. Північноатлантичного договору, який започаткував діяльність Північноатлантичного альянсу [8, с. 30; 33]. Його заснування було пов'язане передусім із необхідністю забезпечення колективної оборони держав-учасниць та розвитку взаємного політичного й військового співробітництва [8, с. 30–31]. До числа дванадцяти держав-засновниць увійшли Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США та Франція [8, с. 30]. Правовою основою права держав на індивідуальну та колективну самооборону виступав Статут ООН [19, ст. 51].

На початковому етапі існування Альянсу його основним завданням було забезпечення захисту держав-членів від потенційної воєнної загрози,

пов'язаної з політикою та військовим потенціалом СРСР [8, с. 31]. Розширення НАТО відбувалося поступово: у 1952 р. до організації приєдналися Греція і Туреччина, у 1955 р. – Федеративна Республіка Німеччина, а в 1982 р. – Іспанія. Після завершення холодної війни процес розширення набув нового характеру. У 1999 р. членами Альянсу стали Чеська Республіка, Угорщина та Польща [8, с. 30], а у 2004 р. – Латвія, Литва, Естонія, Словаччина, Словенія, Румунія та Болгарія [9].

Основне призначення НАТО визначалося необхідністю забезпечення свободи та безпеки держав-членів політичними й військовими засобами відповідно до принципів Статуту ООН [8, с. 30–31]. Упродовж існування Альянсу його структура та підходи до забезпечення безпеки неодноразово зазнавали змін. Особливо суттєвими вони стали після завершення холодної війни, коли зникло традиційне протистояння двох військово-політичних блоків. НАТО було змушене пристосовувати свої завдання та механізми діяльності до нового міжнародного середовища. Водночас незмінними складовими його діяльності залишалися колективна оборона, політичні консультації та розвиток співробітництва між державами-членами [8, с. 30–31].

Важливою засадою функціонування Альянсу є принцип неподільності безпеки його членів. Колективний характер НАТО передбачає, що держави-учасниці спільно реагують на загрози безпеці, водночас зберігаючи власний суверенітет і відповідальність за національну оборону. Такий підхід дозволяє поєднувати національні можливості окремих держав із колективними механізмами безпеки. НАТО при цьому виступає як міждержавна організація суверенних держав, які мають можливість проводити консультації з питань, що стосуються їхньої безпеки, та спільно виробляти політичні й військові рішення [8, с. 31].

Організаційна структура Альянсу забезпечує співробітництво держав-членів не лише у військовій, а й у політичній, економічній, науковій та інших сферах. Такий характер взаємодії спрямований на зміцнення стабільності

всередині Альянсу та розвиток партнерських відносин із державами, які не входять до його складу [8, с. 31]. Відповідно, діяльність НАТО не обмежується безпосередньою військовою підготовкою. Вона включає політичні консультації, координацію спільних дій, розвиток партнерських відносин та підтримання необхідних оборонних спроможностей.

Реалізація політики безпеки НАТО передбачає підтримання військового потенціалу, достатнього для стримування можливої агресії та забезпечення оборони держав-членів, а також наявність можливостей для реагування на кризові ситуації. Водночас важливими напрямками діяльності Альянсу є політичний діалог з іншими державами, розвиток співробітництва у сфері європейської безпеки, контроль над озброєннями та підтримка процесів роззброєння [8, с. 31].

У діяльності НАТО традиційно виокремлювали три взаємопов'язані напрями. Перший полягав у створенні стабільного середовища безпеки на основі демократичних принципів і мирного врегулювання суперечностей. Другий передбачав проведення консультацій між державами-членами щодо питань, які можуть впливати на їхні життєво важливі інтереси. Третій був пов'язаний зі стримуванням та обороною від загроз, передбачених положеннями Північноатлантичного договору [18, п. 10].

Важливим інструментом визначення напрямів діяльності Альянсу є його стратегічні концепції. Вони встановлюють основні завдання НАТО у сфері колективної оборони, кризового реагування та розвитку партнерських відносин. У перші десятиліття існування організації стратегічне планування було орієнтоване насамперед на територіальну оборону та стримування потенційного противника. У середині 1950-х рр. сформувалася концепція «масованої відплати», яка передбачала стримування можливої агресії шляхом готовності до масштабної відповіді. Згодом, після перегляду підходів до військового планування, її змінила концепція «гнучкого реагування», що передбачала можливість застосування різних засобів залежно від характеру та масштабу загрози [8, с. 46].

Завершення холодної війни докорінно змінило міжнародне середовище, у якому функціонував Альянс. Припинення біполярного протистояння та зникнення безпосередньої військової загрози, на яку була орієнтована попередня система стратегічного планування, поставили перед НАТО питання щодо його подальшої ролі. Відповіддю стала нова стратегічна концепція, ухвалена у 1991 р. Вона істотно відрізнялася від попередніх документів і відображала необхідність пристосування Альянсу до нових умов міжнародної безпеки [10].

Збереження безпеки держав-членів залишилося основним завданням НАТО, однак після завершення холодної війни це завдання почало поєднуватися з активнішою участю Альянсу у формуванні загальноєвропейської системи безпеки. Важливого значення набули партнерство, політичний діалог та співпраця з колишніми противниками. Одночасно НАТО розпочало залучатися до операцій з підтримання миру та врегулювання криз за межами традиційної зони відповідальності Альянсу. Це сприяло розширенню його взаємодії з іншими міжнародними організаціями та державами [10].

Наступним важливим етапом стратегічної трансформації стало ухвалення нової стратегічної концепції на Вашингтонському саміті у квітні 1999 р. Документ відобразив зміни у воєнно-політичному середовищі та визначив нові напрями діяльності НАТО, водночас підтвердивши незмінність його основної мети – забезпечення свободи і безпеки держав-членів політичними та військовими засобами [18].

Стратегічна концепція 1999 р. передбачала ширше розуміння безпеки, яке охоплювало не лише військову сферу, а й політичні, економічні, соціальні та екологічні чинники. У документі також наголошувалося на необхідності збереження трансатлантичних зв'язків, підтримання належної обороноздатності, розвитку європейського виміру безпеки й оборони, удосконалення механізмів запобігання конфліктам і кризового реагування. Окремими напрямками залишалися партнерство та діалог, політика відкритих

дверей, контроль над озброєннями й протидія поширенню зброї масового ураження [18].

Нові виклики міжнародній безпеці особливо виразно проявилися після терористичних нападів на Сполучені Штати 11 вересня 2001 р. Ця подія спричинила подальше розширення практичних завдань Альянсу та підвищення ролі боротьби з міжнародним тероризмом у його діяльності. Відповідно, у документах НАТО початку 2000-х рр. значна увага приділялася розвитку військових спроможностей, удосконаленню взаємодії спеціальних служб, протидії загрозам, пов'язаним зі зброєю масового ураження, та підвищенню готовності до реагування на нові типи викликів [9].

Після 11 вересня НАТО сформувало нові підходи до безпекового середовища, відповідно до яких Альянс мав бути здатним реагувати на терористичні загрози та протидіяти не лише безпосереднім організаторам нападів, а й тим, хто сприяє їхній діяльності. Одночасно посилювалася увага до можливості проведення операцій за межами традиційного географічного простору НАТО. Важливим результатом цього періоду стало також створення Сил реагування НАТО та розширення заходів із підвищення військових спроможностей держав-членів [9].

Подальший розвиток практичної діяльності Альянсу знайшов відображення у рішеннях Стамбульського саміту 2004 р. НАТО продовжило розширювати партнерські зв'язки, охоплюючи держави Балканського регіону, Кавказу, Центральної Азії, Середземномор'я та арабського світу. Паралельно розширювалася географія військових та інших операцій Альянсу. Серед них особливе місце посідали операції на Балканах, в Іраку та Афганістані. Зміна характеру завдань зумовила також необхідність модернізації військового планування та підготовки особового складу [9].

На Бухарестському саміті 2008 р. значну увагу було приділено проблематиці протиракетної оборони. Йшлося про розвиток відповідної системи з метою забезпечення захисту території та населення держав Альянсу від потенційних загроз, пов'язаних із поширенням балістичних

ракет. Таким чином, поряд із традиційними завданнями колективної оборони НАТО продовжувало розширювати спектр засобів реагування на нові виклики безпеці [6, п. 37].

У межах трансформованої стратегічної концепції НАТО здійснювало військові операції, які відрізнялися за своїми завданнями, масштабами та характером. Розширення практичної діяльності Альянсу позначилося і на вимогах до його військових сил. На зміну переважній орієнтації на великі сили територіальної оборони поступово приходили більш мобільні та гнучкі формування, здатні оперативно розгортатися для проведення кризових і стабілізаційних операцій на значній відстані від традиційних районів дислокації [9].

Отже, упродовж другої половини XX – початку XXI ст. НАТО пройшло шлях від організації, орієнтованої насамперед на колективну оборону в умовах біполярного протистояння, до структури, яка поєднувала завдання колективної оборони з кризовим реагуванням, партнерством та участю у міжнародних операціях. Найбільш виразно ця трансформація проявилася після завершення холодної війни та знайшла нормативне закріплення у стратегічних концепціях 1991 і 1999 рр. [10; 18]. Саме зміна стратегічних пріоритетів створила передумови для розширення військової діяльності НАТО на Балканах, в Афганістані та інших регіонах, що визначає подальший напрям дослідження.

РОЗДІЛ 2

ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ НАТО НА БАЛКАНАХ, В АФГАНІСТАНІ ТА ЛІВІЇ

2.1. Військові операції НАТО на Балканах

Аналіз військової діяльності НАТО у 1990-х рр. – на початку ХХІ ст. дає підстави говорити про суттєву трансформацію не лише політичних і стратегічних засад Альянсу, а й структури та характеру його військових сил. Одним із важливих чинників цих змін стали кризові процеси в Європі, передусім збройні конфлікти на Балканському півострові. Саме балканські події стали одним із перших масштабних випробувань для НАТО після завершення холодної війни та сприяли розширенню практичного досвіду Альянсу у проведенні миротворчих і стабілізаційних операцій [8; 9].

Важливим етапом цієї діяльності стала операція Сил стабілізації НАТО SFOR у Боснії і Герцеговині, яка тривала з грудня 1996 до грудня 2004 р. Боснійський конфлікт став для Альянсу своєрідним полігоном для вироблення нових підходів до забезпечення миру та стабільності. Рішення, ухвалені НАТО у відповідь на ситуацію в Боснії і Герцеговині, сприяли подальшому розвитку його миротворчих спроможностей та вплинули на еволюцію практичної діяльності організації [11].

Розгортанню SFOR передувало укладення Дейтонських мирних домовленостей, після яких міжнародна військова присутність у Боснії і Герцеговині була реорганізована та передана під командування НАТО. На початковому етапі операції чисельність контингенту SFOR становила близько 32 тис. військовослужбовців. У міру покращення безпекової ситуації Альянс поступово переглядав структуру та чисельність своїх сил [11].

Позитивні зміни у безпековому середовищі Боснії і Герцеговини стали помітними, зокрема, у 2003 р. У цей період проводилися операції зі знищення значної кількості стрілецької зброї, мін, боєприпасів та інших видів озброєння. Досягнутий рівень стабільності дозволив НАТО скоротити

чисельність SFOR приблизно до 7 тис. військовослужбовців у 2004 р. У грудні того ж року керівництво міжнародною стабілізаційною місією було передано Європейському Союзу [11].

Наступним важливим етапом військової діяльності НАТО на Балканах стала повітряна операція проти Союзної Республіки Югославії, яка тривала з 24 березня до 10 червня 1999 р. Її проведення було пов'язане з кризою в Косові та необхідністю припинення насильства щодо албанського населення. На відміну від стабілізаційної місії в Боснії і Герцеговині, ця операція передбачала безпосереднє застосування військової сили. Проведенню операції передував переговорний процес, у межах якого югославській стороні пропонувалися умови врегулювання косовської кризи із одночасним збереженням територіальної цілісності держави та забезпеченням прав етнічного албанського населення. Після того як переговори не привели до досягнення прийнятного врегулювання, НАТО розпочало повітряну кампанію. Вона здійснювалася шляхом ракетно-бомбових ударів по адміністративних, військових та інших стратегічно важливих об'єктах Сербії та Чорногорії, а також по районах дислокації сербських військових формувань [11, с. 9].

Після завершення 78-денної повітряної операції НАТО розпочало новий етап військової присутності в Косові. У червні 1999 р. було розгорнуто міжнародний контингент KFOR, основу якого становили сили держав – членів Альянсу. Перед ним було поставлено завдання припинити збройне протистояння, розмежувати сторони конфлікту та створити необхідні умови для подальшої стабілізації регіону [11, с. 16].

На початковому етапі чисельність KFOR становила близько 46 тис. військовослужбовців [11, с. 16]. Діяльність контингенту передбачала виконання широкого спектра завдань. До них належали підтримання безпеки та громадського порядку, сприяння поверненню або переселенню біженців і внутрішньо переміщених осіб, участь у відбудові та розмінуванні територій, забезпечення медичної допомоги, захист етнічних меншин та історичних

об'єктів, охорона кордонів і протидія незаконному переміщенню зброї. Окремим напрямом роботи KFOR стало сприяння роззброєнню населення Косова. Передбачалося створення умов для добровільної здачі зброї, боєприпасів і вибухових речовин, вилучення та знищення озброєння, а також припинення незаконної торгівлі зброєю через кордон. Поряд із безпековими завданнями міжнародний контингент сприяв становленню цивільних інституцій, системи правопорядку, судових та пенітенціарних установ, організації виборчого процесу й відновленню інших сфер суспільного життя [11].

Поступова стабілізація ситуації дозволила скорочувати чисельність KFOR. До червня 2003 р. вона була зменшена приблизно до 26 тис. військовослужбовців, а до кінця року – до 17,5 тис. Однак у березні 2004 р. в Косові знову відбулися масштабні насильницькі зіткнення між сербським та албанським населенням. У зв'язку з цим для посилення KFOR було додатково направлено близько 2500 військовослужбовців [11].

У 2005 р. структура KFOR зазнала подальших організаційних змін. Водночас збереження військової присутності НАТО було пов'язане з необхідністю підтримання стабільності та безпеки в Косові. Таким чином, розвиток місії демонстрував поступову зміну характеру військової присутності Альянсу: від масштабного контингенту, безпосередньо залученого до припинення конфлікту, до більш компактної структури, орієнтованої передусім на підтримання стабільності. Важливим напрямом діяльності НАТО на Балканах стали також операції в Македонії. У 2001–2003 рр. Альянс здійснив три послідовні місії – «Суттєві жнива», «Янтарний лис» та «Союзницька гармонія». Їх проведення було зумовлене загостренням внутрішньополітичної ситуації та міжетнічного протистояння в Македонії. Метою залучення НАТО було сприяння припиненню насильства, стабілізації ситуації та створенню умов для реалізації політичних домовленостей [11, с. 18–19].

У червні 2001 р. президент Македонії Борис Трайковський звернувся до НАТО з проханням про введення військового контингенту. Першою стала операція «Суттєві жнива», проведена у серпні–вересні 2001 р. Її основним завданням було вилучення стрілецької зброї у населення та збройних формувань. Наступна місія – «Янтарний лис», яка тривала з вересня 2001 р. до 15 грудня 2002 р., передбачала забезпечення безпеки міжнародних спостерігачів, залучених до контролю за проведенням конституційних реформ, а також сприяння стабілізації ситуації та запобіганню новим проявам насильства. Чисельність контингенту НАТО становила близько 4600 військовослужбовців [11, с. 18–19].

Третя операція – «Союзницька гармонія» – проводилася у січні–березні 2003 р. Її завдання також були пов'язані із забезпеченням стабільності та вилученням зброї у місцевого населення. 31 березня 2003 р. керівництво операцією було передано Європейському Союзу [11, с. 18–19]. Передача відповідальності іншій міжнародній структурі стала ще одним прикладом взаємодії НАТО та європейських інституцій у сфері врегулювання регіональних криз. Після терористичних нападів 11 вересня 2001 р. діяльність НАТО набула нового безпекового виміру. Одним із проявів цього стала операція «Активні зусилля» у Середземному морі, розпочата в жовтні 2001 р. Її проведення було спрямоване на посилення контролю над морським простором та запобігання використанню морських комунікацій для незаконного переміщення зброї та інших небезпечних вантажів [11, с. 13]. У межах операції здійснювалися супровід торговельних і пасажирських суден, перевірка підозрілих суден та інші заходи безпеки [11, с. 13]. До операції залучалися не лише держави – члени НАТО, а й країни-партнери. У цьому контексті важливим для України став досвід участі у спільних безпекових заходах Альянсу. Українські військово-морські сили також долучалися до виконання окремих завдань операції, що стало одним із прикладів практичного співробітництва України з НАТО [46].

Розвиток діяльності Альянсу на Балканах супроводжувався створенням постійніших структур його присутності в регіоні. У 2003 р. у Скоп'є було розгорнуто штаб-квартиру НАТО, сформовану на основі тилової бази контингенту KFOR. Її діяльність була спрямована на координацію взаємодії НАТО з політичним і військовим керівництвом Македонії, зокрема у процесі підготовки країни до майбутнього вступу до Альянсу. Окрім цього, штаб брав участь у координації заходів із відновлення інфраструктури [9].

У грудні 2004 р. НАТО створило штаб-квартиру в Боснії і Герцеговині. Після завершення операції SFOR та передачі керівництва міжнародною стабілізаційною місією Європейському Союзу нова структура Альянсу була розгорнута в Бутмірі поблизу Сараєво. Її діяльність була зорієнтована на підтримку Боснії і Герцеговини у процесі формування цивільних і військових інституцій, проведення оборонної реформи та підготовки до участі в програмі НАТО «Партнерство заради миру» [9].

Штаб НАТО в Боснії і Герцеговині також виконував низку додаткових функцій. Серед них були сприяння протидії тероризму, взаємодія з міжнародними структурами у розшуку осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів проти цивільного населення, а також обмін розвідувальною інформацією з Європейським Союзом [9].

Порівняння операцій НАТО в Боснії і Герцеговині, Косові та Македонії дає змогу простежити не лише розширення географії діяльності Альянсу, а й поступову зміну самого характеру його участі у врегулюванні регіональних конфліктів. У кожному з цих випадків військова присутність мала різні передумови, завдання та форми реалізації. У Боснії і Герцеговині основний акцент було зроблено на стабілізації після укладення мирних домовленостей, підтриманні безпекового середовища та створенні умов для відновлення цивільних інституцій. У Косові діяльність НАТО включала як безпосереднє застосування військової сили, так і подальшу тривалу стабілізаційну присутність. У Македонії, своєю чергою, Альянс діяв переважно як

інструмент підтримки політичного врегулювання, роззброєння та забезпечення безпеки міжнародних спостерігачів [9; 11].

Ці відмінності свідчать про те, що балканські операції не можна розглядати як сукупність однотипних військових місій. Вони демонструють поступове формування гнучкішої моделі кризового реагування, у межах якої застосування військової сили могло поєднуватися з миротворчими, стабілізаційними та допоміжними функціями. При цьому характер залучення НАТО значною мірою залежав від конкретної фази конфлікту. Якщо на етапі гострого протистояння першочерговим завданням було припинення насильства або забезпечення виконання домовленостей, то після стабілізації ситуації увага переносилася на підтримання безпеки, сприяння відновленню інституцій та поступове скорочення військової присутності [8; 11].

Показовою рисою балканського досвіду стала також взаємодія НАТО з іншими міжнародними структурами. Передача керівництва місіями Європейському Союзу в Боснії і Герцеговині та Македонії засвідчила, що Альянс не розглядав власну військову присутність як безстрокову. Навпаки, стабілізаційна діяльність передбачала поступове створення умов, за яких відповідальність за підтримання безпеки могла бути передана іншим міжнародним або регіональним інституціям. У цьому аспекті балканський досвід став важливим прикладом поділу функцій між НАТО та європейськими структурами у сфері кризового реагування [9; 11].

Не менш важливим наслідком балканських операцій стало набуття НАТО практичного досвіду діяльності за межами традиційної моделі колективної оборони. Уперше після завершення холодної війни Альянс у такому масштабі зіткнувся з необхідністю діяти в умовах внутрішніх етнополітичних конфліктів, поєднувати військові та невійськові завдання, взаємодіяти з міжнародними організаціями й місцевими органами влади. Відповідно, Балкани стали простором, де на практиці перевірялися нові підходи до кризового реагування, які пізніше були використані в інших регіонах [8; 9].

Водночас балканський досвід виявив і складність оцінювання результативності міжнародного військового втручання. Припинення активної фази конфлікту або скорочення чисельності міжнародних сил не завжди означало остаточне усунення політичних, етнічних та соціальних суперечностей. Події в Косові у 2004 р., коли після попередньої стабілізації знову відбулося масштабне насильство, показали, що військова присутність може створити умови для зниження рівня загрози, але не здатна сама по собі усунути глибинні причини конфлікту [11]. Саме тому балканські операції доцільно оцінювати не лише за безпосередніми військовими результатами, а й за тим, наскільки вони сприяли створенню умов для тривалого політичного врегулювання та функціонування цивільних інституцій.

Отже, досвід військової діяльності НАТО на Балканах став одним із ключових чинників трансформації Альянсу після завершення холодної війни. Операції в Боснії і Герцеговині, Косові та Македонії продемонстрували розширення практичних завдань НАТО та поступове формування нових підходів до врегулювання регіональних криз. Альянс набув значного досвіду проведення миротворчих і стабілізаційних операцій, взаємодії з іншими міжнародними організаціями та поступової передачі відповідальності за підтримання безпеки європейським структурам [8; 11]. Водночас балканський досвід не зводився виключно до миротворчої діяльності. Повітряна операція проти Союзної Республіки Югославії 1999 р. продемонструвала готовність НАТО до безпосереднього застосування військової сили в умовах міжнародної кризи. Поєднання таких різних форм діяльності – від військової операції та примусу до стабілізаційної присутності й інституційної підтримки – засвідчило суттєве розширення функціонального спектра Альянсу [9; 11].

Таким чином, у постбіполярний період Балкани стали одним із головних регіонів, де на практиці проявилася зміна ролі НАТО. Альянс поступово відходив від виключної орієнтації на традиційну колективну оборону та дедалі активніше залучався до забезпечення регіональної

стабільності, кризового реагування і миротворчої діяльності. Балканські операції створили практичну основу для подальшого розширення географії діяльності НАТО та формування нової моделі його військової присутності.

2.2. Військова операція НАТО в Афганістані

Військова операція НАТО в Афганістані посідає особливе місце в історії Альянсу, оскільки стала однією з найбільш масштабних і тривалих військово-політичних кампаній за межами його традиційної зони відповідальності. Її початок був безпосередньо пов'язаний із терористичними атаками 11 вересня 2001 р. та рішенням США розпочати операцію «Непохитна свобода». Міжнародно-правовим підґрунтям дій коаліції стали положення Статуту ООН про право на самооборону та рішення Ради Безпеки ООН. Важливу політичну підтримку операції забезпечило й застосування НАТО статті 5 Вашингтонського договору про колективну оборону [13; 14; 19, ст. 51; 33, ст. 5].

На початковому етапі основним завданням операції було знищення осередків «Аль-Каїди» на території Афганістану та усунення режиму Талібану, який надавав їй притулок. У жовтні 2001 р. американські сили за підтримки союзників розпочали авіаційні удари по військових і стратегічних об'єктах. Одночасно активізувався Північний альянс, сили якого відіграли важливу роль у наступі проти талібів. Уже в грудні вони були витіснені з Кабула, однак основні сили противника не були остаточно знищені й продовжили діяти в прикордонних районах [9].

Паралельно з військовою кампанією формувалася новий політичний порядок в Афганістані. Наприкінці 2001 р. за участю ООН відбулася Боннська конференція, яка визначила механізми формування тимчасових органів влади та подальшого відновлення державних інституцій. У цей же період були створені Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані (МССБ, ISAF), основним завданням яких спочатку було забезпечення безпеки Кабула та прилеглих територій. Формально МССБ не були

військовою операцією НАТО, однак провідну роль у їх формуванні та організації відігравали держави Альянсу [16; 20; 21].

Досить швидко стало очевидно, що обмеження діяльності МССБ Кабулом не відповідає реальній ситуації в країні. Після повалення режиму Талібану внутрішнє збройне протистояння не припинилося. Уже у 2002–2003 рр. таліби та пов'язані з ними угруповання почали відновлювати активність, створюючи паралельні структури впливу в окремих регіонах. Це змусило афганське керівництво наполягати на розширенні міжнародної присутності за межі столиці. Одночасно посилювалося розуміння того, що стабілізація країни потребуватиме тривалої міжнародної військової та політичної підтримки [9].

У 2003 р. НАТО взяло під оперативне командування МССБ. Восени того ж року Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 1510, яка санкціонувала розширення мандата міжнародних сил на всю територію Афганістану. Від цього моменту роль Альянсу в країні суттєво зросла. НАТО отримало можливість не лише забезпечувати безпеку, а й координувати військові операції, підтримувати діяльність афганської влади, сприяти підготовці сил безпеки та брати участь у відновленні державних інституцій [9; 25].

Розширення операції передбачало поступове поширення діяльності МССБ на різні регіони Афганістану. Важливим інструментом стали Провінційні команди відновлення (Provincial Reconstruction Teams, PRT), які поєднували військові та цивільні функції. Вони мали забезпечувати безпеку, сприяти діяльності центральної влади на місцях, підтримувати гуманітарні та інфраструктурні проекти. Такий підхід відображав характерну для афганської кампанії спробу поєднати військові засоби з економічними, політичними та гуманітарними інструментами [9].

Одним із ключових напрямів діяльності НАТО стало формування афганських сил безпеки. Західні держави надавали допомогу у створенні армії та правоохоронних структур, здійснювали підготовку військовослужбовців і передавали необхідне озброєння. США відігравали

провідну роль у цьому процесі, тоді як окремі напрями підготовки розподілялися між іншими державами НАТО. Паралельно реалізовувалися програми роззброєння, реабілітації та реінтеграції колишніх учасників збройних формувань [9].

Проте розширення міжнародної присутності не призвело до стабілізації ситуації. У другій половині 2000-х рр. активність талібів зростала, а бойові дії охоплювали дедалі більшу частину країни. Найбільш напруженим став період 2006–2010 рр., коли зросли втрати міжнародного контингенту та посилилася критика політики США і НАТО. Одночасно виявилися проблеми з ефективністю афганських державних інституцій, підготовкою сил безпеки та координацією дій між союзниками [23; 27].

У відповідь на погіршення ситуації США та НАТО почали коригувати свою стратегію. У 2009 р. адміністрація Б. Обама представила новий підхід до Афганістану, який передбачав збільшення американського військового контингенту, активізацію підготовки афганських сил безпеки та посилення економічної й цивільної допомоги. Водночас дедалі виразніше формувалася орієнтація на поступове передання відповідальності за безпеку афганській стороні [28].

Важливим етапом формування політики передачі відповідальності афганській стороні стала Лондонська конференція щодо Афганістану у січні 2010 р. Її учасники підтримали курс на поступове посилення ролі афганських сил безпеки та визначили перехід до афганського керівництва як один із ключових напрямів подальшої міжнародної присутності. Передбачалося, що афганські сили поступово братимуть на себе провідну роль у проведенні операцій, тоді як міжнародні сили дедалі більше переходитимуть до функцій підготовки, консультування та підтримки. Одночасно наголошувалося на необхідності розвитку Афганської національної армії та поліції, підготовки особового складу, а також реалізації програм примирення і реінтеграції учасників збройного протистояння [32, п. 10–14].

У 2010 р. на саміті НАТО в Лісабоні було визначено основні параметри перехідного процесу. Передбачалося, що з 2011 р. відповідальність за безпеку поступово передаватиметься афганським силам, а до кінця 2014 р. цей процес має бути завершений. Таким чином, Альянс почав переходити від безпосереднього ведення масштабної військової операції до підготовки афганських сил та формування довгострокового партнерства з країною [24].

У 2011 р. розпочалося поетапне виведення американських та союзницьких військ. При цьому НАТО не планувало повністю припиняти взаємодію з Афганістаном. Зберігалися програми підготовки афганських військових і поліцейських, економічна допомога та політичне співробітництво. Паралельно здійснювалися спроби започаткувати процес національного примирення та реінтеграції частини учасників збройного протистояння [24; 29].

Важливим етапом стало укладення у 2012 р. домовленостей про довгострокове стратегічне партнерство Афганістану із США та іншими державами НАТО. На Чиказькому саміті того ж року Альянс підтвердив готовність продовжувати підтримку афганського сектору безпеки після завершення перехідного періоду. Отже, військове скорочення мало супроводжуватися збереженням політичного, економічного та безпекового впливу НАТО в країні [29].

Водночас процес передачі відповідальності супроводжувався серйозними проблемами, пов'язаними не лише з бойовою спроможністю афганських сил, а й із рівнем довіри між ними та міжнародним контингентом. У 2012 р. командування сил спеціальних операцій було змушене тимчасово призупинити підготовку нових афганських рекрутів для проведення додаткової перевірки особового складу після серії нападів афганських військовослужбовців на представників міжнародних сил [26]. Одночасно тривалість війни та відсутність очевидного стабілізаційного результату впливали на суспільне сприйняття кампанії у державах-учасницях. Опитування громадської думки у США фіксували зниження

підтримки продовження війни, що створювало додатковий політичний чинник на користь скорочення військової присутності та переходу до передачі основної відповідальності афганській стороні [22].

Афганська кампанія продемонструвала складність досягнення стійкої стабільності за допомогою поєднання військових, політичних, економічних і гуманітарних інструментів. Розширення мандата МССБ, передання їх під командування НАТО, збільшення чисельності іноземного контингенту, підготовка афганських сил безпеки та реалізація програм відновлення не забезпечили остаточного припинення збройного протистояння. Водночас операція стала важливим досвідом для НАТО у проведенні тривалих комплексних операцій та продемонструвала обмеженість військових засобів у розв'язанні глибоких внутрішніх політичних і соціальних конфліктів.

2.3. Лівійська криза та військова операція НАТО 2011 р

Військова операція НАТО в Лівії стала важливим випробуванням здатності Альянсу здійснювати кризове реагування за межами традиційної зони його відповідальності. Лівійська криза продемонструвала прагнення НАТО поєднати військові можливості з ширшим підходом до забезпечення міжнародної безпеки. Водночас операція виявила суперечності між політичними позиціями держав-членів, обмеженість європейського військового потенціалу та складність взаємодії НАТО з Європейським Союзом. Саме тому лівійський досвід став важливим для оцінки реальних можливостей Альянсу у проведенні кризових операцій за межами традиційної зони його відповідальності [40, с. 5–7].

Правовою підставою міжнародного втручання стала резолюція Ради Безпеки ООН 1973 від 17 березня 2011 р. Документ передбачав запровадження безпольотної зони над Лівією та дозволяв державам уживати необхідних заходів для захисту цивільного населення. При цьому рішення Ради Безпеки було пов'язане з концепцією «обов'язку захищати» (Responsibility to Protect), яка передбачає можливість колективних дій

міжнародної спільноти у випадках, коли держава не здатна або не бажає захищати власне населення від масштабних злочинів. Таким чином, лівійська операція стала одним із перших масштабних випадків практичного застосування цього принципу у військово-політичній діяльності міжнародного співтовариства [50, с. 18–21].

Водночас сама концепція «обов'язку захищати» залишалася дискусійною. Вона не була самостійною юридичною нормою міжнародного права і не скасовувала принцип державного суверенітету. Її практичне застосування передбачало необхідність поєднання захисту цивільного населення з дотриманням міжнародно-правових процедур. У випадку Лівії саме Рада Безпеки ООН визначила межі допустимого застосування сили, що мало надати військовому втручання міжнародної легітимності [50, с. 15–20].

Перший етап операції розпочався 19 березня 2011 р. як багатонаціональна військова акція, у підготовці якої провідну політичну роль відігравали Франція та Велика Британія, тоді як критично важливим для початку військового втручання стало рішення США підтримати застосування сили. На початковому етапі НАТО формально не здійснювало безпосереднього командування операцією, а США також прагнули уникнути тривалої провідної ролі. Такий формат відрізнявся від попередніх масштабних операцій Альянсу, де Сполучені Штати відігравали центральну роль. У лівійському випадку значне політичне та військове навантаження взяли на себе європейські союзники [40, с. 2–4; 50, с. 19–20; 51].

Французько-британська ініціатива стала основою коаліційної моделі операції. Париж і Лондон прагнули зберегти значний вплив на визначення її політичних і військових цілей, однак поступово погодилися на передачу оперативного керівництва НАТО. У результаті сформувався своєрідний розподіл функцій: окремі держави продовжували визначати власну участь та політичні пріоритети, тоді як НАТО забезпечувало координацію військових дій. Ця модель засвідчила, що участь у спільній операції не означає

однакового рівня політичної та військової залученості всіх союзників [40, с. 3–5; 51].

Особливе значення мала позиція Франції. Французьке керівництво розглядало лівійську кризу не лише як гуманітарну проблему, а й як можливість посилити роль країни у міжнародних справах та продемонструвати її військово-політичні можливості. Париж прагнув відігравати провідну роль у прийнятті рішень щодо операції та водночас не допустити її повної залежності від американського керівництва. Лівійська кампанія відповідала ширшій французькій політиці щодо Середземномор'я та прагненню зміцнити позиції Франції в цьому регіоні [51].

Важливим партнером Франції стала Велика Британія. Спільна позиція двох держав дозволила сформувати європейське ядро операції, хоча їхні підходи до ролі НАТО та Європейського Союзу не завжди збігалися. Франція спочатку обережно ставилася до передачі операції під командування Альянсу, тоді як Велика Британія підтримувала активніше використання натовських структур. У підсумку компроміс між Парижем і Лондоном сприяв переходу до другого етапу операції під командуванням НАТО [40, с. 3–4; 51].

Натомість Німеччина зайняла значно стриманішу позицію. Берлін виступив проти силового вирішення конфлікту та не підтримав військову операцію. Німецьке керівництво наголошувало на необхідності політичного врегулювання та побоювалося наслідків прямого військового втручання. Така позиція продемонструвала відсутність єдиного підходу держав Європи до застосування сили та стала одним із найбільш помітних проявів політичних розбіжностей усередині НАТО та ЄС [40, с. 4–5].

Відмінності між державами-союзниками проявлялися і після переходу операції під командування НАТО. Частина країн активно брала участь у повітряних ударах, інші обмежувалися допоміжними функціями або взагалі відмовилися від військової участі. Таким чином, рівень залучення визначався насамперед національними рішеннями окремих держав, а не єдиною для всіх

союзників моделлю. Це стало одним із важливих уроків лівійської операції для подальшого розвитку механізмів спільної оборони [40, с. 3–5].

27 березня 2011 р. НАТО ухвалило рішення повністю взяти під командування операцію з реалізації резолюції Ради Безпеки ООН 1973. Другий етап отримав назву «Об'єднаний захисник» (Unified Protector). Основними завданнями стали забезпечення безпільотної зони, захист цивільного населення та контроль за дотриманням ембарго на постачання зброї. Альянс офіційно наголошував, що його операція не передбачає введення наземних військ до Лівії [40, с. 2–4; 50, с. 19–20].

Передача командування НАТО була пов'язана не лише з військовою необхідністю, а й із прагненням забезпечити єдину систему управління діями коаліції. Франція та Велика Британія при цьому продовжували наполягати на більш активному використанні військової сили. У французькому керівництві звучала критика на адресу НАТО через недостатню, на його думку, інтенсивність операції. Це свідчило про збереження розбіжностей між національними військовими стратегіями та підходом Альянсу до виконання мандата ООН [51].

Поступово військова операція дедалі більше впливала на перебіг громадянської війни. Авіаційна підтримка сил, які виступали проти режиму Муаммара Каддафі, змінила співвідношення сил на полі бою. Водночас виникла проблема відповідності фактичних дій коаліції початковому мандату Ради Безпеки ООН. Формально операція мала бути спрямована на захист цивільного населення, однак її результати сприяли послабленню режиму Каддафі та створили умови для його падіння. Саме тому питання про межі мандата ООН стало одним із найбільш дискусійних аспектів лівійської кампанії [50, с. 20–23; 51].

Критика операції стосувалася передусім можливого розширення її цілей. Початковий мандат не передбачав прямого завдання щодо повалення лівійського керівництва, однак військова підтримка опозиційних сил об'єктивно сприяла зміні політичного балансу в країні. У результаті виникла

суперечність між заявленою гуманітарною метою операції та її фактичним політичним результатом. НАТО наполягало на тому, що діяло в межах резолюції 1973, тоді як критики вказували на розширене тлумачення її положень [50, с. 20–23; 51].

Лівійська операція також продемонструвала значення американської підтримки навіть за відсутності прямого домінування США. Вашингтон не прагнув очолювати операцію, однак забезпечував союзників важливими розвідувальними, технічними та логістичними можливостями. Це особливо стосувалося засобів спостереження, розвідки та повітряної дозаправки. Отже, формальне лідерство європейських держав не означало повної автономності європейського військового потенціалу від американських ресурсів [40, с. 3–4; 51].

Саме проблема європейських військових можливостей стала одним із головних уроків лівійської кампанії. Операція показала, що окремі європейські держави здатні самостійно виконувати значну частину бойових завдань, однак їхні можливості в галузі розвідки, повітряної дозаправки, високоточної зброї та інших спеціалізованих засобів залишаються обмеженими. Це актуалізувало питання про розподіл оборонного навантаження між США та європейськими союзниками [40, с. 5–7; 51].

Лівійський конфлікт водночас загострив проблему військових бюджетів держав НАТО. Європейські країни протягом попередніх років скорочували оборонні витрати, що позначилося на їхній здатності проводити тривалі високотехнологічні операції. У Лівії це проявилось особливо чітко: європейські союзники могли забезпечити значну частину бойової роботи, однак для виконання окремих критично важливих завдань потребували американської підтримки. Тому питання збільшення європейського внеску в колективну оборону стало одним із важливих наслідків операції [40, с. 5–7; 51].

Ще одним важливим аспектом стала оцінка ролі «м'якої сили». До початку лівійської кампанії в межах нової Стратегічної концепції НАТО

значна увага приділялася поєднанню військових та невійськових інструментів. Однак у Лівії саме військові засоби стали визначальними. Дипломатичні механізми не забезпечили політичного врегулювання конфлікту, а переговорний процес не став основою завершення протистояння. Це продемонструвало обмеженість можливостей «м'якої сили» за умов гострої громадянської війни [40, с. 6–7; 51].

Разом із тим лівійський досвід не означав повної відмови від поєднання військових і політичних інструментів. Навпаки, він продемонстрував необхідність їх взаємодії. Військова сила могла створити умови для зміни ситуації на полі бою, але сама по собі не забезпечувала стабільного політичного врегулювання. Саме тому одним із головних висновків операції стало розуміння необхідності поєднання «жорсткої» та «м'якої» сили залежно від характеру конкретної кризи [40, с. 6–7; 50, с. 23–24].

Лівійська кампанія мала значення і для розвитку партнерства НАТО з арабськими державами. Участь окремих країн регіону сприяла політичній легітимації операції та продемонструвала можливість залучення регіональних партнерів до міжнародних кризових операцій. Для НАТО це було важливим досвідом взаємодії з державами Північної Африки та Близького Сходу. Водночас така співпраця не усувала політичних суперечностей щодо характеру та наслідків військового втручання [40, с. 3–4; 50, с. 19–20].

Лівійський досвід також вплинув на подальше бачення відносин НАТО та Європейського Союзу. Операція продемонструвала, що ЄС не мав достатнього військового потенціалу для самостійного проведення масштабної операції такого типу. Водночас держави ЄС залишалися основними учасниками НАТО і безпосередньо залучалися до його військової діяльності. Така ситуація знову актуалізувала питання співвідношення європейської оборонної політики та трансатлантичної системи безпеки [40, с. 5–7; 51].

Окреме значення мав характер участі США. Американська адміністрація прагнула уникнути прямого наземного втручання та перекласти значну частину військового навантаження на європейських союзників. Такий підхід отримав назву «leadership from behind» і став одним із характерних проявів зміни американського підходу до кризових операцій. Для європейських держав це одночасно створювало нові можливості для прояву самостійності та демонструвало їхню залежність від американських ресурсів [27, с. 29–43; 40, с. 3–4].

Лівійська операція стала також важливим випробуванням принципу «обов'язку захищати». Формально втручання здійснювалося на підставі рішення Ради Безпеки ООН та було спрямоване на захист цивільного населення. Водночас падіння режиму Каддафі продемонструвало складність розмежування гуманітарної мети та політичних наслідків військового втручання. Лівійський випадок засвідчив, що застосування сили для захисту населення не може розглядатися окремо від проблеми відповідальності міжнародної спільноти за подальшу стабілізацію держави [50, с. 20–23].

Однією з головних проблем після завершення військової операції стала саме постконфліктна стабілізація. Повалення режиму Каддафі не означало автоматичного формування стабільної політичної системи. Відсутність достатньої уваги до подальшого політичного та соціально-економічного розвитку Лівії продемонструвала обмеженість підходу, за якого військове втручання розглядається як основний інструмент розв'язання кризи. У цьому контексті лівійський досвід показав, що «обов'язок захищати» має передбачати не лише захист населення під час конфлікту, а й відповідальність за сприяння подальшій стабілізації [50, с. 23–24].

Отже, військова операція НАТО в Лівії стала важливим етапом трансформації підходів Альянсу до кризового реагування. Вона продемонструвала здатність європейських союзників відігравати провідну роль у військовій операції, але водночас виявила їхню залежність від американських високотехнологічних можливостей. Лівійський досвід також

загострив питання розподілу оборонного навантаження, співвідношення НАТО та ЄС, меж міжнародного втручання й практичного застосування принципу «обов'язку захищати». Найважливішим його результатом стало усвідомлення того, що військова перемога сама по собі не забезпечує політичної стабільності, а ефективне кризове врегулювання потребує поєднання військових, дипломатичних і політичних інструментів.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАТО НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В 11 КЛАСІ

3.1. Методичні засади та розробки уроків з теми діяльності НАТО на початку XXI ст.

Вивчення діяльності НАТО на початку XXI ст. у 11 класі доцільно розглядати не як окремий опис військово-політичних подій, а як складову вивчення новітньої історії та сучасних міжнародних відносин. Такий підхід дає змогу учням простежити, як після завершення холодної війни змінювалися завдання Північноатлантичного альянсу, чому НАТО почало брати участь у кризових ситуаціях за межами традиційного простору колективної оборони та як його діяльність впливала на міжнародну систему безпеки. Відповідно, основним методичним завданням учителя є не лише передача фактологічної інформації, а й формування в учнів умінь пояснювати причинно-наслідкові зв'язки між міжнародними подіями та політичними рішеннями [34].

Методичне опрацювання цієї теми має відповідати компетентнісному спрямуванню сучасної шкільної освіти. Закон України «Про освіту» визначає компетентність як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів та інших особистих якостей, що дає змогу успішно здійснювати діяльність. Тому на уроках, присвячених НАТО, важливо створювати ситуації, у яких учень не просто відтворює інформацію про організацію, а працює з історичними джерелами, порівнює позиції держав, визначає причини й наслідки військових операцій, аргументує власну думку та оцінює суперечливі міжнародні рішення [30, ст. 1].

Особливого значення набуває робота з історичними джерелами. Тема діяльності НАТО має значний потенціал для використання документів, оскільки в запропонованій джерельній базі представлені Північноатлантичний договір, стратегічні концепції Альянсу, документи

щодо операцій в Афганістані, резолюції Ради Безпеки ООН та інші матеріали. Наприклад, положення Стратегічної концепції НАТО 1999 р. можуть бути використані для визначення змін у завданнях Альянсу після завершення холодної війни [18, п. 10, 20–25]. Водночас резолюції Ради Безпеки ООН 1368 та 1373 від 2001 р. дають можливість розглянути міжнародний контекст боротьби з тероризмом після подій 11 вересня [13; 14].

Доцільним є проблемний спосіб організації навчання. Учителю варто відмовитися від побудови уроку виключно за схемою «дата – подія – наслідок» і запропонувати учням питання, які потребують пояснення та аргументації. Наприклад: «Чому після завершення холодної війни НАТО не припинило існування?», «Чому Альянс почав проводити операції за межами території держав-членів?», «Чи змінила боротьба з міжнародним тероризмом завдання НАТО?». Такі запитання дозволяють перетворити вивчення діяльності Альянсу на аналіз процесу трансформації міжнародної безпеки.

Певний методичний потенціал мають і шкільні підручники. У підручниках для 11 класу діяльність НАТО розглядається у контексті міжнародних відносин кінця XX – початку XXI ст., зокрема проблем безпеки, міжнародного тероризму, військових конфліктів та трансформації міжнародного порядку. Тому вчитель може спиратися на вже сформовану в учнів базу знань, водночас доповнюючи її роботою з документами та проблемними завданнями [38; 39; 43; 44; 48; 52].

Для учнів рівня стандарту доцільно використовувати компактний обсяг фактичного матеріалу, чіткі хронологічні схеми, карти, таблиці та короткі документи. Профільний рівень, навпаки, дає змогу суттєво збільшити частку самостійного аналізу джерел, порівняння різних позицій та аргументованої дискусії. Такий підхід відповідає відмінностям між рівнями навчання, представленими у шкільних підручниках з всесвітньої історії для 11 класу [38; 39; 43; 44].

Особливо ефективним для цієї теми є використання карти. Просторове розташування Балкан, Афганістану, Середземноморського регіону та інших територій, де діяли сили НАТО, допомагає учням зрозуміти географічне розширення операційної діяльності Альянсу. Робота з картою може поєднуватися із завданнями на визначення відстаней, напрямів поширення криз, держав-учасниць операцій та особливостей геополітичного положення відповідних регіонів. Такий спосіб роботи передбачений і дидактичними можливостями підручника матеріалу, де карти використовуються як засіб осмислення історичних процесів [52].

Важливим методичним прийомом є порівняння військових операцій. Учні можна запропонувати таблицю з такими критеріями: час проведення, регіон, передумови, мета, міжнародно-правова підстава, роль НАТО, характер операції, результати та проблемні наслідки. Для прикладу можуть бути використані операції на Балканах та в Афганістані. Такий формат сприяє переходу від простого запам'ятовування фактів до встановлення спільного й відмінного між історичними явищами.

Окрему увагу доцільно приділити роботі з поняттями. Перед вивченням конкретних операцій учні мають розуміти значення термінів «колективна оборона», «колективна безпека», «стратегічна концепція», «миротворча операція», «кризове реагування», «міжнародний тероризм», «операція за межами традиційної зони відповідальності». Їх не варто подавати лише як готові визначення. Ефективніше запропонувати учням встановити значення поняття на основі конкретного історичного прикладу. Такий спосіб роботи допомагає пов'язати теоретичний матеріал із реальними історичними процесами.

Для обґрунтування методичних підходів до вивчення діяльності НАТО в 11 класі нами було проведено змістово-методичний аналіз чинної навчальної програми з всесвітньої історії та підручників, рекомендованих для використання в закладах загальної середньої освіти. Матеріалами аналізу стали навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи»

[34], а також підручники з всесвітньої історії для 11 класу О. В. Гісема та О. О. Мартинюка для профільного рівня і рівня стандарту [38; 39], Т. В. Ладиченко [43], Т. В. Ладиченко та Ю. І. Заблоцького [44], П. Б. Полянського [48], І. Я. Щупака [52]. Вибір саме цих навчальних видань зумовлений тим, що вони представляють різні авторські підходи до структурування матеріалу з новітньої історії й можуть використовуватися для визначення реального обсягу та способів представлення проблематики НАТО в шкільному курсі.

Метою проведеного аналізу було не встановлення кількісних відмінностей між окремими підручниками, а визначення того, наскільки наявний навчальний матеріал створює умови для розуміння учнями трансформації НАТО після завершення холодної війни, його участі в міжнародних конфліктах та місця Альянсу в системі міжнародної безпеки. Відповідно було визначено кілька критеріїв аналізу: місце проблематики НАТО у структурі курсу; повнота представлення трансформації Альянсу після завершення холодної війни; відображення його військових операцій; зв'язок діяльності НАТО із загальними змінами системи міжнародних відносин; характер навчальних завдань, що супроводжують відповідний матеріал; можливості використання підруничкового тексту для розвитку аналітичних умінь учнів.

Аналіз навчальної програми засвідчив, що діяльність НАТО не утворює окремої самотійної навчальної теми, а включається до ширших змістових блоків, пов'язаних із міжнародними відносинами, завершенням біполярного протистояння, формуванням нового світового порядку та розвитком міжнародних процесів наприкінці XX – на початку XXI ст. [34]. Це визначає специфіку роботи вчителя: проблема не може розглядатися шляхом простого додавання до курсу великого обсягу відомостей про історію самого Альянсу. Необхідним є відбір такого матеріалу, який допомагатиме розкрити передбачені програмою історичні процеси й одночасно сприятиме досягненню очікуваних результатів навчання.

У цьому аспекті особливого значення набуває співвідношення фактологічного та проблемно-аналітичного компонентів навчання. Для розуміння учнями місця НАТО в міжнародних відносинах недостатньо запам'ятати рік створення Альянсу, назви держав-членів або окремих військових операцій. Значно важливішим є встановлення зв'язку між завершенням холодної війни та трансформацією завдань організації, між появою нових загроз міжнародній безпеці та зміною форм військово-політичної діяльності, між конкретними міжнародними кризами та рішеннями НАТО щодо участі в їх урегулюванні. Саме тому зміст теми доцільно організовувати навколо кількох проблемних ліній: «НАТО після завершення холодної війни», «НАТО та міжнародні кризи», «військова операція як інструмент міжнародної політики», «результати й наслідки зовнішнього військового втручання».

Порівняння навчальної програми зі змістом підручників дозволило встановити, що в навчальних виданнях НАТО розглядається переважно як один із суб'єктів міжнародних відносин, діяльність якого включена до характеристики ширших політичних процесів [38; 39; 43; 44; 48; 52]. Такий спосіб представлення відповідає загальній логіці шкільного курсу, оскільки його завданням не є докладне вивчення історії окремих міжнародних організацій. Водночас він обмежує можливості для послідовного простеження зміни функцій Альянсу від переважно колективної оборони часів холодної війни до ширшого комплексу завдань, пов'язаних із кризовим реагуванням, миротворчими та стабілізаційними операціями.

Тому першим виявленим методичним питанням є фрагментарність представлення трансформації НАТО. Окремі відомості про розширення Альянсу, його відносини з іншими державами, міжнародні конфлікти та військові операції природно розміщуються в різних частинах навчального матеріалу. Для учня це може ускладнювати формування цілісного уявлення про причинно-наслідковий зв'язок між зміною міжнародного середовища і зміною завдань НАТО. Завдання вчителя полягає в тому, щоб об'єднати ці

фрагменти єдиною проблемною лінією і показати трансформацію Альянсу як процес.

Для цього доцільно використовувати порівняння двох історичних періодів. Під час характеристики НАТО доби холодної війни увагу учнів можна зосередити на колективній обороні, стримуванні та блоковому протистоянні. Під час розгляду періоду після 1991 р. – на кризовому реагуванні, партнерстві, розширенні географії діяльності та участі у врегулюванні конфліктів. Такий спосіб організації матеріалу дозволяє не перевантажувати учнів додатковими фактами, а використати вже відомий їм історичний контекст для встановлення ознак змін.

Другим результатом аналізу стало визначення обмежених можливостей підручничового тексту для детального зіставлення окремих операцій НАТО. У межах курсу всесвітньої історії події на Балканах, в Афганістані та Лівії закономірно розглядаються в різних регіональних і тематичних контекстах [38; 39; 43; 44; 48; 52]. Проте саме їх зіставлення має значний навчальний потенціал. Воно дає можливість показати учням, що поняття «військова операція НАТО» не означає однакового характеру, причин, міжнародно-правових умов та результатів військового втручання в усіх випадках.

Тому доцільним видається використання єдиного алгоритму аналізу міжнародного конфлікту. Для кожного випадку учні мають визначати: причини та передумови кризи; основних учасників; позицію міжнародних організацій; мотиви та офіційно визначені цілі участі НАТО; правові підстави застосування сили; основні форми військової діяльності; безпосередні результати; довготривалі політичні та суспільні наслідки. Використання однакової структури аналізу для Балкан, Афганістану та Лівії дозволяє перейти від послідовного переказу трьох історичних сюжетів до їх порівняння.

Водночас таке порівняння потребує врахування вікових можливостей учнів. У межах рівня стандарту недоцільно вимагати детального відтворення перебігу військових операцій або значної кількості назв військових

підрозділів, етапів та операцій. Пріоритет мають причинно-наслідкові зв'язки й найбільш показові факти. Поглиблення матеріалу можливе на профільному рівні, де учням можна пропонувати додаткові документи, порівнювати позиції учасників конфліктів та аналізувати суперечливі оцінки результатів міжнародного втручання [38; 39; 43; 44].

Третім напрямом проведеного аналізу було визначення можливостей роботи з історичними джерелами. Підручник залишається основним засобом структурування навчального матеріалу, однак проблематика міжнародних відносин початку ХХІ ст. дозволяє залучати широкий комплекс доступних офіційних документів. У межах цієї роботи такими джерелами є стратегічні концепції НАТО, резолюції Ради Безпеки ООН, декларації та міжнародні угоди [10; 13–16; 18; 20; 21; 25]. Їх використання дає можливість перевести навчальну діяльність з рівня засвоєння готового пояснення на рівень самостійного отримання інформації з документа.

Для уроку не потрібно використовувати стратегічні чи міжнародно-правові документи повністю. Доцільніше добирати невеликі фрагменти, безпосередньо пов'язані з навчальним завданням. Наприклад, під час вивчення стратегічної трансформації НАТО учні можуть зіставити положення стратегічних концепцій 1991 та 1999 рр. [10, п. 7–14; 18, п. 10, 20–25] і встановити, які загрози та завдання Альянсу набувають більшого значення. Під час аналізу Афганістану продуктивною є робота з резолюціями Ради Безпеки ООН 2001 р. [13–16], що дозволяє розмежувати оцінку терористичних атак, міжнародно-правові рішення та подальші практичні дії.

Такі документи мають використовуватися не як додатковий ілюстративний матеріал, а як джерело виконання конкретного навчального завдання. Учневі доцільно пропонувати визначити автора документа, час та обставини його створення, головну позицію, аргументацію, а також інформацію, яку документ дає для відповіді на проблемне питання уроку. Це сприяє формуванню вміння відрізняти історичний факт від його інтерпретації

та усвідомлювати, що офіційний документ відображає позицію конкретного міжнародного суб'єкта.

Проведений аналіз також показав необхідність розмежування інформаційних та оціночних навчальних завдань. Під час роботи з політично чутливими питаннями міжнародної історії існує ризик підмінити історичний аналіз відтворенням готової оцінки. Саме тема військових операцій НАТО потребує особливої методичної виваженості. Учень має спочатку встановити фактичні обставини події, визначити позиції учасників і лише після цього переходити до оцінювання результатів та наслідків.

Тому формулювання на кшталт «Доведіть, що операція НАТО була необхідною» або, навпаки, «Доведіть негативні наслідки втручання» є методично непродуктивними, оскільки наперед задають результат учнівського міркування. Доцільнішими є відкриті питання: «Які аргументи використовували прихильники і противники військового втручання?», «Які безпосередні та довготривалі наслідки мала операція?», «Чи були досягнуті проголошені цілі?», «Чим відрізнялися умови участі НАТО в різних конфліктах?». Такі запитання орієнтують учня не на пошук очікуваної вчителем відповіді, а на аргументацію з опорою на джерела та фактичний матеріал.

Четвертим критерієм аналізу було визначено зв'язок історичного матеріалу з формуванням предметних умінь. У цьому аспекті проблематика діяльності НАТО має значно більший методичний потенціал, ніж просте запам'ятовування інформації про міжнародну організацію. На її матеріалі можна послідовно формувати вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати історичні явища, працювати з картою, визначати позицію автора документа, співвідносити рішення та їх наслідки, аргументувати історичне судження.

Наприклад, під час розгляду Балканських конфліктів причинно-наслідковий аналіз може бути побудований за схемою «внутрішня криза – ескалація конфлікту – міжнародна реакція – військове втручання – політичні

наслідки». Аналіз Афганістану дозволяє простежити іншу модель: «терористичні атаки – міжнародна реакція – військова кампанія – міжнародна стабілізаційна присутність – передача відповідальності національним структурам – завершення міжнародної військової присутності». Лівійський приклад дає можливість звернути увагу на співвідношення внутрішньополітичної кризи, міжнародно-правових рішень, військового втручання та його довготривалих наслідків. Таке зіставлення дозволяє учням побачити, що зовні подібні міжнародні рішення можуть реалізовуватися в різних історичних умовах і приводити до різних результатів.

Окремою складовою аналізу стало визначення можливостей використання картографічного та хронологічного матеріалу. Географія діяльності НАТО після завершення холодної війни істотно розширилася, що саме по собі є важливим показником зміни характеру Альянсу. Робота з картою дозволяє учням співвіднести місця проведення операцій із традиційним євроатлантичним простором та зрозуміти значення поняття операцій «поза зоною» традиційної колективної оборони. При цьому картографічна робота не повинна зводитися до механічного знаходження держави. Доцільно ставити питання про географічні чинники конфлікту, відстань від держав-членів НАТО, сусідні держави, регіональний контекст та значення відповідного простору для міжнародної безпеки.

Хронологічна робота, своєю чергою, дозволяє подолати сприйняття подій на Балканах, в Афганістані та Лівії як не пов'язаних між собою епізодів. Побудова узагальненої хронологічної лінії від початку 1990-х рр. до початку завершального етапу військової присутності НАТО в Афганістані дає змогу співвіднести військові операції зі стратегічними концепціями Альянсу та змінами міжнародної ситуації. При цьому головним результатом роботи має бути не запам'ятовування максимальної кількості дат, а встановлення послідовності та взаємозв'язку основних етапів.

П'ятим критерієм було визначено можливості формування аргументованого історичного судження. Аналіз навчального матеріалу засвідчує, що тема діяльності НАТО створює для цього сприятливі умови, оскільки результати військових операцій не можуть бути адекватно охарактеризовані одним універсальним твердженням. Оцінювання потребує врахування початкових цілей, безпосереднього військового результату, політичних змін, становища цивільного населення та довготривалої стабільності відповідного регіону.

Методично важливо розмежувати поняття «думка» та «аргументоване судження». Від учня не достатньо отримати відповідь «я підтримую» або «я не підтримую» певне рішення. Історичне судження має містити тезу, щонайменше два фактичні аргументи та висновок. Для полегшення виконання завдання учням можна запропонувати модель: «Я вважаю, що...; про це свідчить...; водночас необхідно врахувати...; отже...». На початковому етапі така структура виконує роль опори, а надалі може використовуватися учнями самостійно.

Порівняльний змістово-методичний аналіз дозволив також встановити, що підручковий матеріал доцільно не замінювати додатковими відомостями, а доповнювати спеціально організованою навчальною діяльністю. Значний обсяг інформації про структуру НАТО, військову техніку, деталізований перебіг операцій або внутрішні процедури ухвалення рішень не є необхідним для досягнення цілей шкільного курсу. Методична цінність додаткового матеріалу визначається не його кількістю, а тим, чи допомагає він учневі пояснити історичний процес, виконати порівняння, проаналізувати джерело або сформулювати висновок.

На цій основі нами визначено три рівні навчального матеріалу. Перший становлять обов'язкові фактичні знання, необхідні для орієнтації в темі: основне призначення НАТО, завершення холодної війни як передумова його трансформації, ключові напрями зміни діяльності Альянсу, основні військові операції та їх історичний контекст. Другий рівень становлять аналітичні

зв'язки: причини зміни стратегічних завдань НАТО, співвідношення міжнародних криз та рішень Альянсу, порівняння різних військових операцій. Третій рівень – самостійна оцінювальна діяльність учнів, яка передбачає роботу з різними позиціями, визначення наслідків і формулювання аргументованого висновку.

Саме така послідовність дозволяє уникнути двох протилежних методичних крайнощів. Перша полягає у перевантаженні уроку військово-політичними фактами, внаслідок чого учні запам'ятовують окремі назви та дати, але не розуміють загального процесу. Друга – у передчасному переході до дискусії без достатньої фактологічної основи, коли обговорення міжнародних подій перетворюється на обмін особистими думками. Тому аналітичні та дискусійні завдання мають спиратися на попередньо сформовану систему знань і доступний для учнів комплекс джерел.

Результати проведеного аналізу дали змогу визначити основні методичні потреби, які доцільно враховувати під час вивчення діяльності НАТО в 11 класі. До них належать: забезпечення цілісного розуміння трансформації Альянсу після завершення холодної війни; встановлення зв'язку між стратегічними змінами та конкретними міжнародними кризами; порівняння військових операцій за єдиними критеріями; систематичне використання історичних документів; поєднання картографічної, хронологічної та причинно-наслідкової роботи; формування здатності розрізняти факт та оцінку; створення умов для аргументованого, а не наперед заданого оцінювання військово-політичних рішень.

Виявлені особливості стали основою для розроблення власних методичних матеріалів. Замість окремого розширеного інформаційного блоку про НАТО доцільною видається система послідовних навчальних ситуацій, у межах яких один і той самий історичний матеріал використовується для поступового ускладнення діяльності учнів. На першому етапі учні встановлюють характер стратегічної трансформації НАТО, на другому аналізують конкретні військові операції, а на третьому порівнюють їх і

формулюють аргументовані оцінки. Така побудова забезпечує перехід від знання й розуміння до аналізу та самостійного історичного судження.

З урахуванням зазначених засад нами пропонується система з трьох взаємопов'язаних уроків, яка дає змогу послідовно перейти від загальної характеристики трансформації НАТО до аналізу його військових операцій та їхніх наслідків.

Урок 1. НАТО після завершення холодної війни: пошук нової ролі

Мета уроку: сформувати в учнів уявлення про трансформацію НАТО після завершення біполярного протистояння; з'ясувати причини збереження Альянсу та зміни його стратегічних завдань; розвивати вміння працювати з історичними документами й аргументувати власну позицію.

Очікувані результати. Після уроку учні мають пояснювати, чому НАТО продовжило діяльність після завершення холодної війни; характеризувати основні напрями трансформації Альянсу; визначати відмінності між колективною обороною та кризовим реагуванням; працювати з фрагментами стратегічних документів.

На етапі мотивації можна запропонувати учням проблемне запитання: «Якщо головний противник НАТО зник, чи мало НАТО залишатися потрібним?». Учні висловлюють первинні припущення, після чого вчитель повертається до них наприкінці уроку.

Основну частину уроку доцільно організувати навколо аналізу Стратегічної концепції НАТО 1999 р. Учні отримують короткий фрагмент документа і визначають, які завдання Альянсу виходять за межі традиційної колективної оборони. Робота може виконуватися в парах за алгоритмом: «Що змінилося? Чому це змінилося? Які нові завдання отримало НАТО?» [18, п. 10, 20–25].

Закріплення знань доцільно провести за допомогою схеми «НАТО: від оборони до кризового реагування». Учні самостійно заповнюють два блоки: «традиційні завдання» та «нові завдання». Підсумкове завдання – коротко

відповісти на проблемне запитання уроку, уже спираючись на опрацьований матеріал.

Урок 2. Військові операції НАТО на початку XXI ст.

Мета уроку: сформувати системне уявлення про участь НАТО у військових операціях після 2001 р.; показати зв'язок між міжнародним тероризмом і зміною характеру діяльності Альянсу; розвивати навички роботи з картою, хронологічною інформацією та історичними джерелами.

Урок доцільно розпочати з аналізу подій 11 вересня 2001 р. Учні пропонуються визначити, чому терористичні атаки стали важливим чинником зміни міжнародної безпеки. Для цього можна використати резолюцію Ради Безпеки ООН 1368, яка засудила терористичні атаки та розглядала їх як загрозу міжнародному миру і безпеці [13].

Після цього вчитель переходить до Афганістану. Учні за картою визначають географічне положення країни та пояснюють, чому події в Афганістані набули міжнародного значення. Для аналізу правових підстав міжнародної присутності використовується резолюція Ради Безпеки ООН 1386, якою було санкціоновано створення Міжнародних сил сприяння безпеці (ISAF) [16].

Центральним завданням уроку може стати «паспорт операції». Групи учнів отримують окремі компоненти для опрацювання: передумови, учасники, мета, правова основа, характер дій та наслідки. Після цього результати об'єднуються в одну схему. Такий формат дозволяє уникнути перевантаження учнів великим обсягом фактів і водночас формує цілісне бачення військової операції.

Окреме завдання можна присвятити аналізу конкретної військової операції в межах ширшої кампанії в Афганістані та визначенню військових завдань, що стояли перед силами коаліції.

Підсумком уроку може стати завдання: «Чи змінила боротьба з тероризмом характер діяльності НАТО?». Відповідь учні формулюють у 3–4 реченнях, використовуючи не менше двох аргументів.

Урок 3. НАТО у врегулюванні міжнародних криз: можливості та суперечності

Мета уроку: узагальнити знання про військову діяльність НАТО; сформувати вміння оцінювати міжнародні військово-політичні рішення з різних позицій; розвивати критичне мислення та навички аргументованої дискусії.

На початку уроку учні отримують таблицю з трьома кейсами: Балкани – Афганістан – Лівія. Для кожного випадку необхідно визначити причини кризи, роль НАТО, характер операції та її результати. Матеріал про військові операції НАТО може бути використаний як основа для такого порівняння.

Основний етап уроку доцільно провести у форматі навчальної дискусії. Клас поділяється на групи, кожна з яких отримує певну позицію: представники держави НАТО, представники міжнародної організації, прихильники військового втручання та його критики. Завдання полягає не в тому, щоб «знайти правильну сторону», а в тому, щоб обґрунтувати позицію на основі історичних фактів і документів.

Для профільного рівня можна запропонувати проблемне питання: «Чи свідчить участь НАТО у військових операціях про перетворення Альянсу з організації колективної оборони на механізм кризового реагування?». Учні мають сформулювати тезу, дібрати аргументи та використати приклади щонайменше двох операцій. Для рівня стандарту це завдання можна спростити до порівняння двох конкретних операцій за визначеними критеріями [39].

Підсумковим видом роботи може бути «історичний висновок у трьох реченнях»: перше речення – про головну зміну в діяльності НАТО; друге – про приклад, який її підтверджує; третє – про проблему або суперечність, що залишилася невирішеною. Такий прийом дозволяє перевірити не обсяг запам'ятованої інформації, а здатність учня узагальнювати історичний матеріал.

Отже, методика вивчення діяльності НАТО на початку XXI ст. має поєднувати фактологічний, проблемний, джерелознавчий, картографічний та дискусійний підходи. Її основу становить послідовний перехід від розуміння причин трансформації Альянсу до аналізу конкретних військових операцій та їх оцінювання. Важливо, щоб учень наприкінці вивчення теми міг не лише назвати основні операції НАТО, а й пояснити, чому вони стали можливими, які завдання виконували та які наслідки мали для міжнародної безпеки. Саме такий підхід перетворює вивчення НАТО з фрагментарного засвоєння військово-політичних фактів на осмислення складних процесів новітньої історії.

3.2. Формування в учнів умінь аналізувати міжнародні конфлікти та військово-політичні рішення на прикладі операцій НАТО.

Вивчення діяльності НАТО на початку XXI ст. має значний потенціал для формування в учнів умінь аналізувати складні міжнародні процеси. Йдеться не лише про засвоєння відомостей щодо окремих військових операцій, а передусім про розуміння причин їх виникнення, інтересів учасників, особливостей прийняття військово-політичних рішень та їхніх наслідків. Такий підхід відповідає компетентнісній спрямованості сучасної шкільної освіти, яка передбачає здатність учня застосовувати знання для пояснення суспільних явищ, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та формулювати обґрунтовані судження [3].

Під час вивчення міжнародних конфліктів важливо розмежовувати знання про подію та вміння її аналізувати. Учень може знати дату початку операції, її назву, учасників і результати, але це ще не свідчить про сформованість аналітичних умінь. Аналіз передбачає послідовне з'ясування передумов і причин конфлікту, визначення його учасників та їхніх інтересів, встановлення мети військової операції, визначення її міжнародно-правових підстав, оцінювання перебігу та результатів. Тому під час організації

навчальної діяльності доцільно поступово переводити учнів від відтворення фактів до самостійного пояснення історичних процесів.

Важливим методичним завданням є формування в учнів алгоритму аналізу міжнародного конфлікту. Спочатку необхідно визначити історичний та геополітичний контекст події, після чого встановити її основні причини та безпосередній привід. Наступним кроком має бути визначення сторін конфлікту, їхніх цілей та інтересів. Далі учні з'ясовують, чому до врегулювання було залучено НАТО, якими були завдання Альянсу та на яких міжнародно-правових документах ґрунтувалося відповідне рішення. Завершальний етап передбачає оцінювання результатів операції, її коротко- та довгострокових наслідків і формулювання власного висновку.

Такий алгоритм особливо важливий під час роботи з неоднозначними подіями новітньої історії. Міжнародні військові операції не завжди мають однозначні результати, а їх оцінювання може істотно відрізнитися залежно від позиції держав, міжнародних організацій та безпосередніх учасників конфлікту. Тому учнів необхідно навчати розглядати події з різних позицій, не ототожнюючи історичний аналіз із пошуком однієї наперед визначеної оцінки.

Значні можливості для цього дає вивчення військових операцій НАТО на Балканах. Учням доцільно запропонувати простежити зв'язок між загостренням політичної та міжетнічної ситуації в регіоні, міжнародними спробами її врегулювання та поступовим залученням Альянсу. При цьому важливо звернути увагу на відмінності між операціями в Боснії і Герцеговині, Косові та Македонії. Вони відрізнялися за політичним контекстом, характером військової присутності, поставленими завданнями та способами завершення місій [11, с. 9, 16, 18–19].

Для розвитку причинно-наслідкового мислення доцільно використовувати завдання на встановлення логічних зв'язків між подіями. Наприклад, учням можна запропонувати пояснити, чому після завершення холодної війни НАТО не припинило свого існування, а, навпаки, почало

брати участь у врегулюванні регіональних криз. Подальшим кроком може бути визначення того, як балканський досвід вплинув на зміну практичної діяльності Альянсу. Така робота допомагає учням побачити військові операції не як ізольовані епізоди, а як прояв загальної трансформації НАТО.

Особливого значення набуває робота з міжнародно-правовими документами. Вона дозволяє показати учням, що військово-політичні рішення приймаються в певному правовому та інституційному контексті. Під час вивчення подій після 11 вересня 2001 р. доцільно використати резолюцію Ради Безпеки ООН 1368, яка засудила терористичні атаки та визначила їх як загрозу міжнародному миру і безпеці [13]. Учні можуть встановити автора документа, обставини його прийняття, основний зміст та значення для подальшого розвитку міжнародних подій.

Аналогічно під час вивчення Афганістану доцільно звернутися до резолюції Ради Безпеки ООН 1386, пов'язаної зі створенням Міжнародних сил сприяння безпеці. Завдання учнів може полягати у визначенні того, яку проблему мав розв'язати документ, які повноваження передбачалися для міжнародних сил та як змінився характер міжнародної присутності в Афганістані після її ухвалення [16]. Таким чином, документ стає не додатковою ілюстрацією до розповіді вчителя, а самостійним об'єктом навчального аналізу.

Під час роботи з документами важливо формувати в учнів уміння розрізняти інформацію, що безпосередньо міститься в джерелі, та висновки, які вони роблять на його основі. Учень має спочатку встановити, що саме говорить документ, а вже потім пояснити, що це означає в ширшому історичному контексті. Такий підхід сприяє формуванню критичного ставлення до джерел та запобігає механічному відтворенню готових інтерпретацій.

Окремим напрямом роботи має бути аналіз інтересів учасників міжнародного конфлікту. У цьому випадку учні визначають не лише те, хто брав участь у подіях, а й чого саме прагнула кожна сторона. Під час вивчення

діяльності НАТО це може стосуватися держав-членів Альянсу, урядів держав, на території яких відбувалися операції, міжнародних організацій та інших залучених сторін. Такий підхід дозволяє показати багатосуб'єктність міжнародних відносин і відмовитися від спрощеної схеми, у якій подія пояснюється діями лише однієї сторони.

Ефективним способом розвитку аналітичних умінь є порівняння різних військових операцій. Учням можна запропонувати послідовно зіставити операції НАТО на Балканах та в Афганістані за такими показниками, як причини виникнення кризи, мета міжнародного втручання, роль НАТО, характер військових дій, тривалість операції, результати та подальший розвиток ситуації. Така робота допомагає учням встановити як спільні риси, так і принципові відмінності між окремими напрямами діяльності Альянсу.

Важливим прийомом є кейс-метод, який дозволяє організувати аналіз конкретної історичної ситуації. Наприклад, під час вивчення операції НАТО в Афганістані учні можуть отримати короткий опис ситуації та визначити, які рішення були прийняті міжнародним співтовариством, чому міжнародна присутність поступово розширювалася, які завдання виконували сили НАТО та чому передача відповідальності афганській стороні виявилася складним процесом. Для поглибленого аналізу можна використати матеріали щодо перспектив переходу відповідальності за безпеку Афганістану [23].

Кейс-метод доцільно використовувати й під час розгляду лівійської кризи 2011 р. Учні можуть проаналізувати співвідношення між причинами міжнародного втручання, рішеннями Ради Безпеки ООН, цілями операції НАТО та її фактичними наслідками. Особливо продуктивним буде завдання, у якому учні мають встановити, чи відповідали результати операції її початково визначеним завданням. Така постановка питання формує здатність співвідносити політичні цілі з реальними наслідками прийнятих рішень.

Важливим компонентом навчання є формування вміння аналізувати альтернативи. Після визначення причин конфлікту учням можна запропонувати розглянути можливі способи його врегулювання:

дипломатичні переговори, міжнародний тиск, економічні санкції, миротворчу присутність, військове втручання або поєднання різних інструментів. Завдання в цьому випадку полягає не у моделюванні військових дій, а в оцінюванні політичних можливостей та потенційних наслідків різних рішень.

Такі завдання сприяють формуванню в учнів уміння розуміти історичний вибір як результат конкретних обставин. Військово-політичне рішення не існує поза певним міжнародним середовищем, а його ухвалення залежить від співвідношення інтересів, наявних ресурсів, міжнародно-правових обмежень та оцінки можливих наслідків. Саме тому під час аналізу діяльності НАТО важливо ставити питання не лише «що було зроблено?», а й «чому було обрано саме такий спосіб дії?».

Водночас необхідно формувати в учнів уміння оцінювати рішення за їхніми наслідками. Особливого значення набуває розмежування безпосереднього та довгострокового результату. Припинення активної фази бойових дій не обов'язково означає остаточне врегулювання конфлікту, а завершення міжнародної військової операції не гарантує політичної стабільності. Афганський досвід є показовим у цьому контексті, оскільки навіть тривала міжнародна військова присутність та підготовка національних сил безпеки не усунули всіх політичних і безпекових проблем країни [23, с. 26–29].

Для формування аргументованої позиції доцільно застосовувати навчальні дискусії. Їхньою особливістю має бути не вільний обмін думками, а обов'язкове використання історичних фактів і документальних свідчень. Учням можна запропонувати проблемні питання на кшталт: «Чи змінила участь у міжнародних операціях характер НАТО?», «Чи може військове втручання забезпечити тривалу стабільність?», «Які межі має міжнародне втручання у внутрішні конфлікти держав?». Відповідь має будуватися за принципом: теза, доказ, пояснення, висновок.

Особливо ефективним є прийом «аргумент – доказ – висновок». Учень формулює власну тезу, добирає конкретний історичний факт або положення

документа, пояснює його зв'язок із тезою та формулює підсумковий висновок. Наприклад, оцінюючи діяльність НАТО в Афганістані, учень може стверджувати, що характер діяльності Альянсу суттєво розширився після 2001 р. Доказом цього є перехід Міжнародних сил сприяння безпеці під командування НАТО та розширення їхньої діяльності на територію всієї країни [25]. Таким чином, історичне судження будується не на загальному враженні, а на конкретному фактичному матеріалі.

Не менш важливо навчати учнів критично працювати з різними інтерпретаціями. Під час вивчення діяльності НАТО можна зіставляти офіційні документи Альянсу з науковими працями або іншими матеріалами, які пропонують відмінне бачення подій. Наприклад, стратегічні документи НАТО дають можливість простежити офіційне розуміння завдань Альянсу, тоді як праці дослідників дозволяють розглянути трансформацію його стратегічної доктрини з аналітичної позиції [42]. Учні мають визначити, у чому полягає відмінність між нормативним документом та його науковою інтерпретацією.

Окрему увагу варто приділити роботі з хронологією. Для цієї теми важливо, щоб учні бачили послідовність змін: завершення холодної війни та пошук нової ролі НАТО, участь у врегулюванні балканських конфліктів, терористичні атаки 11 вересня 2001 р., операція в Афганістані та подальше розширення практики кризового реагування. Така послідовність дозволяє встановити зв'язок між змінами міжнародного середовища та еволюцією діяльності Альянсу.

Підсумковим етапом формування аналітичних умінь має стати самостійне історичне судження. Учня можна запропонувати написати коротку відповідь на питання: «Як змінилася роль НАТО на початку XXI ст.?». Для аргументації вони мають використати приклади щонайменше двох військових операцій. Сильніші учні можуть додатково пояснити, чому однакові військово-політичні інструменти мали різні результати в різних регіонах.

Отже, формування в учнів умінь аналізувати міжнародні конфлікти та військово-політичні рішення на прикладі операцій НАТО має передбачати системну роботу з причинно-наслідковими зв'язками, історичними документами, картографічним і хронологічним матеріалом, різними позиціями учасників та наслідками прийнятих рішень. Методично важливо забезпечити послідовний перехід від відтворення фактів до їх пояснення, від пояснення – до оцінювання, а від оцінювання – до самостійного аргументованого висновку. У результаті учень має отримати не лише знання про діяльність НАТО, а й універсальний інструментарій аналізу міжнародних конфліктів і військово-політичних рішень, який може застосовувати під час подальшого вивчення новітньої історії.

3.3. Значення вивчення діяльності НАТО для розуміння новітньої історії України та сучасних міжнародних відносин.

Вивчення діяльності НАТО на початку XXI ст. має безпосереднє значення для розуміння новітньої історії України, оскільки дає змогу розглянути розвиток української держави у ширшому європейському та міжнародному контексті. Участь України у відносинах з Альянсом поступово стала важливою складовою її зовнішньополітичного курсу, а питання європейської та євроатлантичної інтеграції – одним із ключових напрямів сучасної історії України [46; 47].

Для учнів важливо показати, що співпраця України з НАТО не виникла раптово. Вона формувалася поступово через розвиток політичного діалогу, безпекового співробітництва та участь України в окремих міжнародних ініціативах [46]. Показовим прикладом є залучення українських Військово-Морських Сил до операції НАТО «Активні зусилля», що дає можливість пов'язати вивчення міжнародних операцій Альянсу безпосередньо з історією України [46].

Такий матеріал доцільно використовувати для пояснення учням ширшого процесу європейської інтеграції України. Вивчаючи

трансформацію НАТО та розширення європейського безпекового простору, учні можуть простежити, як змінювалося геополітичне становище України після завершення холодної війни, чому питання безпеки стало важливим для її зовнішньої політики та чому співпраця з європейськими та євроатлантичними структурами набула стратегічного значення.

Важливо також сформувати розуміння того, що європейська інтеграція та євроатлантична інтеграція є взаємопов'язаними, але не тотожними процесами. Вивчення НАТО дає можливість розглянути безпековий вимір європейського розвитку, тоді як аналіз відносин України з Альянсом допомагає зрозуміти поступове утвердження України як суб'єкта європейської та міжнародної політики [46; 47].

Методично важливо пов'язувати міжнародний матеріал із уже відомими учням подіями української історії. Наприклад, діяльність НАТО можна розглядати паралельно з процесами формування зовнішньополітичного курсу незалежної України, розвитком відносин із європейськими державами, змінами у сфері національної безпеки та поступовим зближенням України з євроатлантичними структурами. Це дозволяє уникнути відірваного від українського контексту вивчення міжнародних відносин.

Окреме значення має формування в учнів розуміння сучасної системи міжнародної безпеки. Аналіз операцій НАТО на Балканах, в Афганістані та інших регіонах демонструє складність міжнародного реагування на військові конфлікти, тероризм і політичні кризи. На цьому тлі учням легше зрозуміти значення безпеки для самої України та особливості її становища в європейському безпековому просторі.

З методичного погляду особливо важливо, щоб український контекст не зводився до окремої довідки про співробітництво України з НАТО. Значно продуктивнішим є включення відповідного матеріалу до ширших причинно-наслідкових зв'язків новітньої історії. Учні мають бачити, що зовнішньополітичний і безпековий курс України формувався під впливом

змін міжнародного середовища після завершення холодної війни, трансформації європейської системи безпеки та поступового розширення співпраці між державами Центральної і Східної Європи та євроатлантичними структурами [46; 47]. Такий підхід дозволяє пов'язувати матеріал всесвітньої історії з темами історії незалежної України, не розділяючи їх на ізольовані навчальні сюжети.

Одним із можливих способів організації такої роботи є побудова учнями паралельної хронологічної лінії. На одній її частині можна позначити основні етапи трансформації НАТО після завершення холодної війни та розширення його діяльності, а на іншій – розвиток відносин України з Альянсом. Завдання учнів полягатиме не лише в розташуванні подій у правильній послідовності, а й у встановленні зв'язку між ними. У такий спосіб хронологія використовується як засіб пояснення історичного процесу, а не як перелік дат для запам'ятовування.

Корисним є також зіставлення міжнародного та українського вимірів одних і тих самих подій. Наприклад, операція «Активні зусилля» може розглядатися одночасно як складова зміни безпекової діяльності НАТО після терористичних атак 11 вересня 2001 р. і як приклад практичного співробітництва України з Альянсом [46]. Такий підхід дає можливість показати учням, що події всесвітньої історії безпосередньо впливали на напрями зовнішньополітичної та безпекової діяльності України.

Методично доцільним є використання проблемних запитань, які спонукають учнів встановлювати такі взаємозв'язки. Наприклад: «Як зміна системи європейської безпеки після завершення холодної війни вплинула на зовнішньополітичний вибір України?», «Чому співробітництво з НАТО стало одним із напрямів безпекової політики незалежної України?», «Як участь України в міжнародних операціях характеризує її місце у системі міжнародних відносин?». Відповідь на такі запитання має ґрунтуватися не на відтворенні готової оцінки, а на встановленні зв'язку між історичними фактами.

Важливим завданням є також розмежування понять «європейська інтеграція» та «євроатлантична інтеграція». Для учнів ці поняття можуть здаватися тотожними, хоча вони пов'язані з різними міжнародними структурами та напрямками співробітництва. Тому під час вивчення відповідних тем доцільно запропонувати порівняльне завдання, у якому учні визначають політичний, економічний та безпековий виміри міжнародної інтеграції України. У цьому випадку діяльність НАТО розглядається насамперед у контексті міжнародної безпеки, оборонного співробітництва та політичного діалогу [46; 47].

Окремий методичний потенціал має робота з різними інтерпретаціями зовнішньополітичного курсу України. Тема відносин України з НАТО тривалий час була предметом політичних і суспільних дискусій, тому під час її вивчення важливо не підмінювати історичний аналіз готовими оцінками. Учні мають встановлювати, як змінювалися міжнародні умови, які безпекові проблеми стояли перед Україною, які форми співробітництва розвивалися та як вони співвідносилися з ширшими тенденціями європейської політики. У цьому випадку завдання вчителя полягає у формуванні здатності пояснювати історичний вибір у конкретному контексті.

Доцільним є і порівняльний підхід. Учням можна запропонувати зіставити безпекове становище України з положенням держав Центральної та Східної Європи після завершення холодної війни. Головним результатом такої роботи має бути не оцінювання того, який шлях був «правильним», а розуміння того, що держави регіону опинилися перед необхідністю визначати нові форми гарантування власної безпеки після руйнування біполярної системи. Таке порівняння допомагає вписати історію України у ширший центрально- і східноєвропейський контекст та уникнути її ізольованого розгляду.

Вивчення діяльності НАТО також дозволяє сформувати в учнів більш складне уявлення про саму категорію міжнародної безпеки. Вона охоплює не лише військовий захист держави, а й систему міжнародних союзів,

політичних домовленостей, механізмів кризового реагування, співпрацю між державами та міжнародними організаціями. Аналіз Балкан, Афганістану й Лівії показує, що різні типи загроз потребують різних засобів реагування, а військове втручання має оцінюватися не лише за безпосереднім результатом, а й за його довгостроковими політичними наслідками. Перенесення цієї логіки на український матеріал допомагає учням зрозуміти, чому проблематика безпеки посідає важливе місце в новітній історії держави.

Водночас зв'язок із сучасністю потребує від учителя особливої методичної виваженості. Актуальність теми не повинна призводити до заміни історичного аналізу обговоренням поточних політичних подій. Першочерговим завданням залишається робота з історичними фактами, документами та причинно-наслідковими зв'язками. Лише після цього доцільно переходити до узагальнення того, як досвід попередніх десятиліть впливає на розуміння сучасної системи міжнародних відносин. Такий підхід дозволяє зберегти науковий характер уроку та водночас показати учням практичне значення історичних знань.

Отже, український компонент доцільно включати до вивчення діяльності НАТО не наприкінці теми як додатковий матеріал, а систематично використовувати для встановлення зв'язків між всесвітньою історією та історією України. Хронологічне зіставлення, проблемні запитання, аналіз документів, порівняння міжнародних процесів і формування аргументованого судження дозволяють показати учням, що історія України кінця XX – початку XXI ст. є складовою ширших трансформацій європейської та світової системи безпеки. У такий спосіб вивчення діяльності НАТО сприяє не лише засвоєнню окремої теми, а й формуванню цілісного бачення місця України у сучасному міжнародному просторі.

Таким чином, вивчення діяльності НАТО доцільно використовувати не лише для засвоєння відомостей про міжнародні організації та військові операції. Воно створює можливість пов'язати всесвітню історію з новітньою історією України, показати європейський та євроатлантичний виміри її

розвитку, пояснити зміни зовнішньополітичного курсу держави та сформувати в учнів цілісніше розуміння сучасних міжнародних відносин.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі визначено та обґрунтовано методичні засади вивчення учнями 11 класу діяльності Північноатлантичного альянсу в постбіполярну добу на основі аналізу стратегічної трансформації НАТО, його військових операцій на Балканах, в Афганістані та Лівії, а також місця відповідної проблематики у змісті шкільної історичної освіти. Відповідно до поставлених завдань сформульовано такі висновки.

1. Охарактеризовано джерельну базу, історіографію та місце проблематики НАТО у змісті шкільної історичної освіти. Джерельну основу роботи становлять установчі та стратегічні документи НАТО, офіційні матеріали Альянсу, документи ООН, міжнародно-правові акти, нормативні документи України у сфері освіти, навчальна програма та підручники з всесвітньої історії для 11 класу. Таке поєднання джерел дало можливість розглядати діяльність НАТО одночасно в історичному, міжнародно-політичному та освітньому вимірах.

Історіографія проблеми представлена працями, присвяченими стратегічній трансформації НАТО, міжнародній безпеці, окремим військовим операціям та відносинам Альянсу з іншими державами. Значна увага в науковій та аналітичній літературі приділяється діяльності НАТО на Балканах і в Афганістані, проблемам кризового реагування та розвитку нових механізмів забезпечення безпеки. Водночас питання методики вивчення діяльності НАТО в шкільному курсі історії представлені значно меншою мірою, що зумовило необхідність поєднати історичний аналіз проблеми з її методичним опрацюванням.

Встановлено, що діяльність НАТО не становить у курсі всесвітньої історії 11 класу окремої автономної теми, а розглядається в межах ширших питань, пов'язаних із завершенням холодної війни, трансформацією світового порядку, міжнародною безпекою, міжнародним тероризмом та

регіональними конфліктами. Аналіз навчальної програми і підручників показав, що Альянс постає передусім як один із важливих суб'єктів міжнародних відносин кінця XX – початку XXI ст. Водночас розподіл відповідного матеріалу між різними темами та обмежений навчальний час ускладнюють послідовне простеження трансформації НАТО та взаємозв'язку між зміною його стратегічних завдань і конкретними військовими операціями. Це визначає необхідність методично обґрунтованого поглиблення теми без перевантаження учнів надмірною фактологічною інформацією.

2. Проаналізовано стратегічну трансформацію НАТО та особливості його військових операцій на Балканах, в Афганістані та Лівії. Завершення холодної війни стало принципово новим етапом у розвитку Альянсу. Зникнення біполярного протистояння зумовило перегляд його стратегічних пріоритетів і способів реагування на загрози. Стратегічна концепція 1991 р. відобразила початок пристосування НАТО до нового міжнародного середовища, тоді як концепція 1999 р. закріпила ширше розуміння безпеки, розвиток партнерства, кризового реагування та можливість проведення операцій за межами традиційної території держав-членів. Після терористичних атак 11 вересня 2001 р. важливого значення набули боротьба з міжнародним тероризмом та здатність Альянсу реагувати на нові типи загроз.

Балканські конфлікти стали одним із перших масштабних випробувань нових підходів НАТО. Операції в Боснії і Герцеговині, Косові та Македонії відрізнялися за своїми передумовами, завданнями та формами реалізації. Вони включали стабілізаційну присутність, підтримку мирних домовленостей, безпосереднє застосування військової сили, роззброєння та сприяння діяльності цивільних інституцій. Порівняння цих операцій показує поступове формування гнучкішої моделі кризового реагування, за якої військові засоби поєднувалися з миротворчими та стабілізаційними

функціями. Водночас балканський досвід засвідчив, що припинення активної фази конфлікту не означає автоматичного усунення його політичних, етнічних і соціальних причин.

Афганська кампанія стала найбільш масштабним і тривалим прикладом діяльності НАТО за межами традиційного євроатлантичного простору. Передача Міжнародних сил сприяння безпеці під командування НАТО та розширення їхнього мандата істотно збільшили роль Альянсу. Його діяльність поєднувала військові операції, підтримку державних інституцій, підготовку афганських сил безпеки та сприяння відновленню країни. Водночас тривала міжнародна присутність не забезпечила остаточного припинення збройного протистояння та формування стійкої системи безпеки. Афганський досвід продемонстрував як значні можливості НАТО щодо проведення комплексних операцій, так і обмеженість зовнішнього військового втручання у вирішенні глибоких внутрішніх політичних та соціальних проблем.

Лівійська операція 2011 р. продемонструвала іншу модель кризового реагування. Вона здійснювалася на підставі рішення Ради Безпеки ООН, характеризувалася активною участю європейських держав та відсутністю наземної операції НАТО. Водночас кампанія виявила політичні розбіжності між державами-членами, залежність європейських союзників від американських технологічних і логістичних можливостей та складність визначення меж міжнародного військового втручання. Її результати показали, що досягнення безпосередньої військової мети саме по собі не гарантує подальшої політичної стабільності.

Отже, порівняння Балкан, Афганістану та Лівії засвідчує, що стратегічна трансформація НАТО після завершення холодної війни проявилася не лише в офіційних документах, а й у практичному розширенні спектра його діяльності. Альянс поєднував функцію колективної оборони з кризовим реагуванням, стабілізаційними операціями, боротьбою з міжнародним тероризмом та підтримкою національних безпекових структур.

Водночас досвід цих операцій підтвердив складність досягнення довготривалого політичного врегулювання виключно військовими засобами.

3. Визначено методичні можливості й проблеми вивчення діяльності НАТО в 11 класі на основі аналізу навчальної програми та підручників. Проведений змістово-методичний аналіз показав, що основною проблемою є фрагментарність представлення відповідного матеріалу. Відомості про стратегічну трансформацію НАТО, міжнародні кризи та військові операції містяться в різних частинах навчального курсу, що може ускладнювати формування в учнів цілісного уявлення про зміну ролі Альянсу після завершення холодної війни.

Тому доцільно організовувати вивчення теми навколо кількох взаємопов'язаних проблемних ліній: трансформації НАТО після 1991 р., його участі в міжнародних кризах, особливостей застосування військової сили та оцінювання наслідків міжнародного втручання. Ефективним є порівняння діяльності Альянсу в різних регіонах за єдиними критеріями: причини конфлікту, його учасники, міжнародно-правові підстави втручання, цілі операції, характер дій, безпосередні результати та довгострокові наслідки.

Важливий методичний потенціал мають історичні документи. Стратегічні концепції НАТО, резолюції Ради Безпеки ООН та міжнародні домовленості дозволяють організувати роботу так, щоб учень не лише отримував готову інформацію, а самостійно визначав позицію автора документа, контекст його створення, основні положення та значення для подальшого розвитку подій. Це сприяє формуванню вміння розмежовувати факт, інтерпретацію та оцінку.

Для опрацювання теми доцільно поєднувати роботу з документами, картою, хронологією, причинно-наслідковими схемами, порівняльними завданнями та дискусіями. При цьому додатковий матеріал має використовуватися не для збільшення кількості фактів, а для розвитку аналітичної діяльності учнів. Визначено три рівні опрацювання змісту: базові

фактичні знання; встановлення аналітичних зв'язків між міжнародним середовищем, стратегічною трансформацією НАТО та його операціями; самостійне формулювання аргументованого історичного судження.

Таким чином, методичне поглиблення теми має здійснюватися через спеціально організовану навчальну діяльність, яка забезпечує перехід від засвоєння фактів до їх пояснення, порівняння та оцінювання.

4. Обґрунтовано та розроблено систему навчальних матеріалів, спрямованих на формування в учнів умінь аналізувати міжнародні конфлікти та військово-політичні рішення. Запропонована система з трьох взаємопов'язаних уроків передбачає послідовний перехід від з'ясування причин стратегічної трансформації НАТО до аналізу конкретних військових операцій та їх порівняльного оцінювання.

Перший урок спрямований на пояснення причин збереження та зміни ролі НАТО після завершення холодної війни. Другий передбачає аналіз військових операцій із використанням документів, карти та алгоритму опрацювання міжнародного конфлікту. Третій має узагальнювальний характер і орієнтований на порівняння Балкан, Афганістану та Лівії, визначення спільних і відмінних рис та аргументоване оцінювання результатів.

Запропонований алгоритм аналізу міжнародного конфлікту включає визначення історичного контексту, причин і передумов, учасників та їхніх інтересів, мети міжнародного втручання, його правових підстав, характеру військових дій, безпосередніх результатів і довгострокових наслідків. Важливими методичними засобами є кейс-метод, порівняння операцій, проблемні запитання, робота з альтернативами політичних рішень та прийом «аргумент – доказ – висновок». Їх використання спрямоване на перехід від відтворення інформації до самостійного історичного судження.

Окреме значення має зв'язок із новітньою історією України. Матеріал про НАТО дозволяє показати розвиток незалежної України в ширшому

європейському та євроатлантичному контексті, простежити вплив трансформації міжнародної системи безпеки на її зовнішньополітичний курс та розвиток співпраці з Альянсом. Методично продуктивними є хронологічне зіставлення міжнародних і українських подій, проблемні запитання та аналіз конкретних форм співробітництва України з НАТО.

Водночас актуальність теми вимагає методичної виваженості. Історичний аналіз не повинен підмінюватися готовими політичними оцінками. Робота учнів має ґрунтуватися на фактах, документах, встановленні причинно-наслідкових зв'язків та аргументованому порівнянні. Саме такий підхід дає можливість пов'язати вивчення міжнародних відносин із формуванням історичного мислення та здатності критично аналізувати складні суспільно-політичні процеси.

Отже, проведене дослідження дає підстави вважати, що діяльність НАТО в постбіполярну добу є змістовно та методично доцільним матеріалом для вивчення міжнародних відносин у 11 класі. Історичний аналіз стратегічної трансформації Альянсу та його операцій дозволяє показати учням зміни міжнародної системи безпеки, різні моделі кризового реагування та суперечливість наслідків військово-політичних рішень.

Практична цінність роботи полягає у поєднанні історичного матеріалу з конкретними способами його педагогічного опрацювання. Запропоновані методичні підходи, система уроків, алгоритм аналізу міжнародного конфлікту, робота з документами, порівняльні та проблемні завдання можуть бути використані під час уроків всесвітньої історії в 11 класі, тематичного узагальнення, факультативної та самостійної роботи учнів. Їх застосування сприяє формуванню вмінь працювати з історичними джерелами, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати міжнародні конфлікти, аналізувати військово-політичні рішення та формулювати аргументовані висновки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТРАТУРИ

Джерела

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>.
2. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1392-2011-п>.
3. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-п>.
4. Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня : наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 № 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0408729-18>.
5. Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2018 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0570729-18>.
6. Bucharest Summit Declaration : issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008. NATO. 2008. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.
7. Про надання грифа оновленим навчальним програмам для закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/661/694/9c5/6616949c5ba38861881243.pdf>.
8. Довідник НАТО. Брюссель : НАТО, 2001. 608 с.
9. Довідник НАТО. Брюссель : НАТО, 2006. 384 с.
10. The Alliance's New Strategic Concept : agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council, Rome, 7–8 November 1991. NATO. 1991. URL: <https://www.nato.int/en/about->

[us/official-texts-and-resources/official-texts/1991/11/08/the-alliances-new-strategic-concept-1991](https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1991/11/08/the-alliances-new-strategic-concept-1991).

11. Операції НАТО / підгот. О. В. Семіков, В. М. Фурашев. Київ : Знання, 2007. 23 с.

12. Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation : signed in Paris on 27 May 1997. NATO. 1997. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm.

13. Resolution 1368 (2001) : adopted by the Security Council at its 4370th meeting, on 12 September 2001. United Nations. 2001. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1368\(2001\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1368(2001)).

14. Resolution 1373 (2001) : adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001. United Nations. 2001. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1373\(2001\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1373(2001)).

15. Resolution 1378 (2001) : adopted by the Security Council at its 4415th meeting, on 14 November 2001. United Nations. 2001. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1378\(2001\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1378(2001)).

16. Resolution 1386 (2001) : adopted by the Security Council at its 4443rd meeting, on 20 December 2001. United Nations. 2001. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1386\(2001\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1386(2001)).

17. Agreement on the Status of the North Atlantic Treaty Organisation, National Representatives and International Staff : signed in Ottawa on 20 September 1951. NATO. 1951. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17248.htm.

18. The Alliance's Strategic Concept : approved by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C., 24 April 1999. NATO. 1999. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1999/04/24/the-alliances-strategic-concept-1999>.

19. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : міжнародний документ від 26.06.1945. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_010.

20. Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions. United Nations. 2001. URL: <https://www.un.org/News/dh/latest/afghan/afghan-agree.htm>.

21. Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions. Annex I. International Security Force. United Nations. 2001. P. 3. URL: <https://www.un.org/News/dh/latest/afghan/afghan-agree.htm>.

22. Cohen J. Poll: Few in U.S. Sense Afghan Support for War. The Washington Post. 2012. March 11. URL: https://www.washingtonpost.com/blogs/behind-the-numbers/post/poll-few-in-us-sense-afghan-support-for-war/2012/03/11/gIQAfj4S5R_blog.html.

23. Cordesman A. H. Afghanistan from 2012–2014: Is a Successful Transition Possible? Contemporary International Relations. 2012. Vol. 22, Special Issue. P. 25–49.

24. Declaration by the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership : signed at the NATO Summit in Lisbon, Portugal, 20 November 2010. NATO. 2010. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2010/11/20/declaration>.

25. Resolution 1510 (2003) : adopted by the Security Council at its 4840th meeting, on 13 October 2003. United Nations. 2003. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1510\(2003\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1510(2003)).

26. Jaffe G., Sieff K. Training Suspended for New Afghan Recruits. The Washington Post. 2012. September 2. URL: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/training-suspended-for-new-afghan-recruits/2012/09/01/ad4ed1c-f398-11e1-b74c-84ed55e0300b_story.html.

27. Indyk M. S., Lieberthal K. G., O'Hanlon M. E. Scoring Obama's Foreign Policy. Foreign Affairs. 2012. Vol. 91, No. 3. P. 29–43.

28. Obama B. Remarks by the President on a New Strategy for Afghanistan and Pakistan. The White House. 2009. March 27. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-a-new-strategy-afghanistan-and-pakistan>.

29. Chicago Summit Declaration on Afghanistan : issued by the Heads of State and Government of Afghanistan and Nations contributing to the NATO-led International Security Assistance Force (ISAF), 21 May 2012. NATO. 2012. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87595.htm.

30. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>.

31. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/463-20>.

32. Communiqué of the London Conference on Afghanistan, 28 January 2010. URL: <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20101201131908/http://afghanistan.hmg.gov.uk/en/conference/communique/>.

33. Північноатлантичний договір : Вашингтон, 4 квітня 1949 р. НАТО. 1949. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_17120.htm.

34. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>.

35. Про надання грифу МОН навчальним програмам для учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1407729-17>.

36. Про затвердження типової освітньої програми для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 № 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0408729-18>.

37. NATO-Russia Council Joint Statement : adopted at the meeting of the NATO-Russia Council in Lisbon on 20 November 2010. NATO. 2010. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2010/11/20/nato-russia-council-joint-statement>.

Література

38. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 240 с.

39. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 224 с.

40. Даалдер І. Г., Ставрідіс Дж. Г. NATO's Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention. Foreign Affairs. 2012. Vol. 91, No. 2. P. 2–7.

41. Котляр В. С. Эволюция стратегической доктрины НАТО. *Современная Европа*. 2004. № 2. С. 110–119.

42. Котляр В. С. Международное право и современные стратегические концепции США и НАТО. 2-е изд., доп. Казань : Центр инновационных технологий, 2008. 479 с.

43. Ладиченко Т. В. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2019. 160 с.

44. Ладиченко Т. В., Заблоцький Ю. І. Всесвітня історія (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2019. 224 с.

45. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи : навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк. Луцьк : Вежа, 2008. 258 с.

46. Окремі аспекти відносин Україна – НАТО : коротко про головне. Київ : Інсайт-плюс, 2006. 24 с.
47. Палій О. Навіщо Україні НАТО? Київ : Дніпро, 2006. 144 с.
48. Полянський П. Б. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2019. 256 с.
49. Пядышев Б. Военные аспекты международной безопасности. *Международная жизнь*. 1996. № 7. С. 88–97.
50. Тхакур Р. Libya and the Responsibility to Protect: Between Opportunistic Humanitarianism and Value-Free Pragmatism. *Security Challenges*. 2011. Vol. 7, No. 4. P. 13–25.
51. Шмітт О. France in Libya: A Strategic Perspective on Opération Harmattan. *Infinity Journal*. 2011. July 25.
52. Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 256 с.